DE NIEUWE STEM

12

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
TIENDE JAARGANG / DEC. 1955

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELD-BIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

	blz.
Anth. Donker, Een Schim	673
A. K. Rottiers, Verzen	674
A. Romein-Verschoor, Karakter en Cultuur der Nederlanden	677
F. v. d. Kooi, Gedachte aan de dood	696
A. Kok, Verzen	701
R. F. Beerling, Macht als werkelijkheid	706
E. van Raalte, Voor de Verkiezingsdageraad	715
P. Valkenburgh, De Teerling geworpen	721
Kort Bestek	727
Ex Libris	732

Anthonie Donker

EEN SCHIM

Na middernacht bewoog mijn schaduw langs
wat overbleef van het romeinse forum
langzaam, langwerpig (nog herkenbaar?) door
den doden bloesemtuin der eeuwen en
der Via Sacra onuitwisbaar spoor
alsof ik nooit of altijd had bestaan,
alsof ik nooit iets anders had gedaan,
den stenen dood slechts enkele schreden voor,
gereed d'onwezenlijken weg te gaan,
te blijven gaan, ontdaan van elk idool,
van Colosseum naar het Capitool
en van het Capitool naar Colosseum
heen en terug, en met geen doel begaan,
generlei dwaze daaglijksheid bezwaard,
door drift gedreven noch door zorg gestuit
gelijk de vleermuis door de bogen vloog,
de krijtwitte ruïne in en uit
die in het maanlicht naar den hemel staart.

A. K. Rottiers

BEZOEK AAN EEN LANDSCHAP

Voor mijn Vrouw

Van uur tot uur wordt de zin
Onzer koninkrijken duidelijker:
Hun ineenstorting is regel en wet.
Waar stond het gebeeldhouwd paleis
In de lusthof van wolken en weiden,
Stroelen fonteinen hun glansen en schijnen
Tussen puinen, blaren en eiken...
Flarden van pagen en lakeien
Hangen aan takken en zonnewijzers...
De zandloper werd verbrijzeld...
en Gij wordt diep vernederd...

Ik weet niet of Gij gezien hebt
Hoe de Herfst, de laatste Prins
Der horden, de brand
Aan gevels en vensters sloeg?
(Gij weende verdoken in het kleed Uwer haren,
De wormen knagend aan Uw voet...)
Na de wind is de regen gekomen,
De afgehouwen handen en voeten der dingen
Bloedden in feilloze gracht...
Alléén de hemel is lager gekomen
Tot de wit-marmeren trappen der kinderjaren...

SCHOUWING I

Schouw door het tuinhek van de tijd:
Een boek waait open en zonder
Woord of wederwoord wordt luid
De wil tot werk, tot leven!

Licht van zon en wind,
Muziek van sferen, omstraalt het kind
Dat door de dreef rent, spelend
Met vlinders en met vedels...

Kijk, geen rivieren en geen stromen,
Geen bergen en geen dalen in deze
Kleine tuin achter het wit
Klein huis, maar regenbogen,
Een vlucht van duiven,
Gras, een wolk van rozen! ...

Schouw door het tuinhek van de tijd:
Een boek waait open en zonder
Woord of wederwoord wordt luid
De wil tot werk, tot leven!

IK, VAN EEN ANDERE WERELD

Waar of mijn voetstappen echoën,
In de gangen van tijd,
In de treinen van gisteren
Of de huizen van morgen,
In de kamer waar ik mij neervlij
En de wind hoor zingen
En het orgel van de tijd
Speelt op de getijen van mijn tijd,
In mijn slaap, of in het bos
Der herinneringen op kantoor,
Bij een gracht of een meer,
Steeds weer, steeds weer en waarom
Staat gij voor mij: ik, van een andere wereld? ...

A. Romein-Verschoor

KARAKTER EN CULTUUR VAN DE NEDERLANDEN[1])

De cultuur van een volk wordt bepaald en gestempeld door het volkskarakter en het volkskarakter is op zijn beurt weer alleen uit de geschiedenis te begrijpen. U zult mij wel willen toestaan, dat ik voor mijn rede van deze onbewezen stelling uitga, daar U waarschijnlijk van mij verwacht, dat ik haar meteen door een paar onaanvechtbare definities van cultuur, volkskarakter en wellicht ook van geschiedenis zal ondersteunen. Maar ik houd niet van definities. Worden ze niet al te vaak keurig op maat gesneden om dan verrassend precies in de erop volgende bewijsvoering te passen? In het menselijke denken hebben ze op mij de uitwerking van verstarde etalagepoppen die bedriegelijk veel op mensen moeten gelijken. Misschien is dit niet geheel wetenschappelijk gedacht, maar ik meen, dat het één der weinige voordelen is die ons, vrouwen in deze wereld zijn beschoren, dat wij de wetenschap niet volkomen ernstig behoeven te nemen. Wij vrouwen hebben immers niet meegedaan bij het uitknobelen der wetenschappelijke spelregels en kunnen ons daarom nu en dan veroorloven vals te spelen. Maar scherts terzijde: Wanneer ik vandaag over Nederlandse cultuur en Nederlands volkskarakter spreek, dan zal ik dat op ietwat subjectieve wijze doen.

Er wordt overigens slechts zelden objectief over deze beide gesproken en wel allerminst bij internationale ontmoetingen, zoals deze er één is. Want daarbij pleegt men het van weerszijden te hebben over cultuur en volkskarakter van het andere volk en hierbij gebiedt van oudsher de hoffelijkheid, dat men de bescheidenheid en de moed en de gastvrijheid, de kuisheid der vrouwen en andere deugden uit de tijd der volksverhuizingen prijst, bij gastheren zowel als bij gasten.

Maar U hebt mij uitgenodigd over cultuur en volkskarakter van mijn eigen volk te spreken. Ik heb het geaccepteerd en daarmee het recht verspeeld om te beweren, dat dit eigenlijk meer stof is voor een boek in drie delen. Hoogstens kan ik proberen mijn persoonlijke kijk op deze tamelijk ongrijpbare en veelkleurige stof dan maar als quintessens van het driedelige boek op te dissen. Daarmee wil ik echter niet zeggen, dat ik er naar streven zal dit denkbeeldige boekwerk in 20 pagina's en in sneltreinvaart voor U samen te vatten, want in de

[1]) *Tekst van een op de Nederlandse dag in 1954 te Hannover gehouden lezing.*

geschiedenis is het beknopte steeds het levenloze en oninteressante. Dat al die teerbesnaarde schoolmeesters dit toch eens mochten begrijpen, die menen hun leerlingen te sparen, wanneer zij in sterk beknopte leerboeken van de geschiedenis alleen nog de botjes overlaten!

Laten wij nu echter naar ons punt van uitgang terugkeren, nl. tot de gedachte, dat cultuur en karakter van een volk slechts uit zijn geschiedenis zijn te begrijpen. Betekent dit nu dat wij zo iets als adel tot in de grijze oertijd terug willen voeren? Integendeel. Ik meen dat cultuur en volkskarakter dynamische verschijnselen zijn, waarop in de loop der eeuwen gemeenschappelijke ervaringen van een natie hun stempel hebben gezet en dit nog steeds doen. Van de cultuur tenminste valt een dusdanig geleidelijke ontwikkeling moeilijk te loochenen, het volkskarakter daarentegen ziet men graag als een erfdeel der oervaders.

Tacitus heeft in zijn Germania uitdrukkelijk gewag gemaakt van de Batavieren, de bewoners van de Rijndelta en volgens de overlevering onze oudste voorouders. En chauvinistische feestredenaars — die zijn er bij ons immers ook — hebben steeds maar weer die ene zin uit zijn werk aangehaald: „Onder al deze stammen onderscheiden de Batavieren zich door hun dapperheid".

Maar wie nuchter toeziet — en op de nuchterheid van de Hollanders kom ik nog terug — wie niet alleen die zin over de Batavieren, maar de gehele Germania nuchter leest, die moet wel tot de erkenning komen, dat hij hier niet zozeer het wezen van de huidige bewoners van Noordwest-Europa terugvindt, maar meer een algemene karakteristiek van een tamelijk primitief en aan het nomadenbestaan nauwelijks ontwassen volk, gezien door de ogen van iemand die tot een hogere beschaving behoorde. Daar komt nog bij, dat niemand weet in hoever Scandinaviërs, Duitsers, Nederlanders en Engelsen recht hebben op de erfenis der door Tacitus geprezen Germanen.

Wat mij echter bovenal ervan weerhoudt om bij de karakteristiek van cultuur en volk der Nederlanders bij Tacitus te beginnen, is ten eerste, dat m.i. daarvan geen sprake kan zijn voordat zich op zijn minst de kiem van een natie heeft gevormd en ten tweede, omdat wij een *karakteristiek* nastreven en geen *waardeoordelen* zoals Tacitus die gaf tot stichting van zijn verwend volk en waarop men nog steeds teruggrijpt bij hoffelijke en chauvinistische tafelspeeches en vergaderingstoespraken.

Want wanneer er bij het individu al geen sprake is van zuiver positieve en negatieve eigenschappen en ook niet van een vaststaand zwart-wit patroon van goed en kwaad, maar wel van dynamische moge-

lijkheden die zich in een mensenleven in elke richting kunnen ontwikkelen, hoeveel te meer is dit dan het geval waar het gaat om het steeds zwevende en onbelijnbare wezen van een volk, dat altijd weer door nieuwe individuen gedragen en door nieuwe gebeurtenissen beïnvloed wordt. Juist daaruit wordt begrijpelijk, dat een volk dat in feestelijke redenaarsstijl wordt geprezen als moedig, spaarzaam, vroom, onafhankelijk enz., in de kritische beschouwing van de naburige volken als oorlogszuchtig, vrekkig, schijnheilig en onhandelbaar te voorschijn komt.

Gelukkig maar heeft men mij gevraagd niet langer dan een uur tot U te spreken. Dat ontslaat mij van elke poging om de stof geheel uit te putten en verschaft mij een vrijheid ten aanzien van mijn onderwerp waar ik van plan ben ten volle profijt van te trekken. Ik schep mij een mythische figuur: de Nederlander of, als U wilt, de Hollander, alsof het mogelijk zou zijn uit tien millioen mensen een standaardtype de destilleren.

En tenslotte zal ik U over slechts één eigenschap van deze mens spreken, maar dan ook van één die ik als centraal en fundamenteel zie, één van die dynamische eigenschappen die ik zoëven noemde en die op zichzelf goed noch kwaad is, maar duizend mogelijkheden in zich bergt. Wij zullen ons afvragen waar deze eigenschap vandaan komt, voor zover zulk een vraag zich laat beantwoorden en in welke vorm zij in de geschiedenis aan de dag treedt en dan in de allereerste plaats hoe zij haar stempel op onze Hollandse cultuur heeft gezet.

In een essay over Hieronymus Bosch, de fantastische schilder van de late Middeleeuwen heb ik deze eigenschap ergens zo omschreven: *„Een Nederlander is een mens die ziet"*, en ik geloof nog steeds dat het mogelijk is cultuur en karakter van mijn volk op deze noemer terug te brengen.

Wat wil dat zeggen: een mens die ziet? Niet een „ziener", ofschoon in de vele secten die onze godsdienstgeschiedenis kent, het profetische, geëxalteerde niet ontbreekt, bovenal bij de Wederdopers die in de zestiende eeuw hun koninkrijk Zion in Münster stichtten. Maar laten wij niet vergeten dat deze dopersen geen pilaarheiligen waren, maar eenvoudig en proper geklede burgers wier leer, ondanks hun vurig verwachten van de jongste dag, een reële sociale inslag had.

De ziende mens, dat is de overwegend visueel ingestelde mens die zo typisch is voor de gehele Hollandse schilderkunst in haar realisme en liefde voor het kleinste detail en tegelijkertijd in haar haast bovenrealistische gevoeligheid voor sfeer. Het is de klaarwakkere mens die

zijn belangen geen ogenblik uit het oog verliest, maar ook de pietepeuterige kleinburger met zijn scherpe oog voor haarfijne standsverschillen en zijn angst voor het niet minder scherpe oog van zijn buurman. De geboren ketter, niet omdat hij een romantische, eeuwige rebel is, maar omdat hij zijn godsdienst meer keurend en beschouwend dan devoot benadert. Hij is een mens van zeer beperkte fantasie, realistisch en individualistisch, daar hij slechts zijn eigen ogen vertrouwt en juist door deze beide eigenschappen tegelijk neigt tot zowel verdraagzaamheid als tamelijk engharig sectarisme.

Ik wil trachten U van het fundamentele dezer eigenschappen te overtuigen door U op verschillende verschijningen en gestalten uit de Hollandse cultuurgeschiedenis een blik te laten werpen. Laten wij dan maar bij het moeilijkste beginnen: Vanwaar dit overwicht van het oog bij de Nederlander? Ik kan hier slechts op antwoorden: Ik *geloof* dat het komt, omdat hij in een uiterst vlak land met wijde horizon en onder een steeds wisselende hemel leeft, maar tegelijkertijd op een klein plekje grond in de snel groeiende steden. En omdat hij van oudsher de zeeën bevoer en er altijd op bedacht moest wezen zijn land tegen storm en water te beveiligen. Of omdat de zeeman tegelijk koopman was die zich, zoals wij het noemen „geen knollen voor citroenen liet verkopen".

Koopman en burger.

Want van een Nederlandse natie en van een Nederlandse cultuur is geen sprake voordat er van een bewust burgerdom sprake is. De ridderschap heeft hier nooit echt wortel geschoten, zoals dat bijv. bij de Franse en Duitse wel het geval is. De enkele ridder-dichters die wij hadden: Hendrik van Veldeke of Hertog Jan van Brabant, waren Duits of Frans georiënteerd. De ridderschap met haar vormendienst, haar standspretenties, haar aan donquichotterie grenzende waandenkbeelden vormde een te grote tegenstelling met de ziende, waarnemende, onafgebroken op de realiteit reagerende Nederlandse geest.

Het ontstaan van een staat kan men veelal in een jaartal vastleggen, de opkomst van een natie niet. Toch zijn wij zelfs wat betreft het geboortejaar van onze staat in het onzekere. Officieel genomen moet het 1648 zijn, toen naar aanleiding van de Westfaalse vrede de keizer zich neerlegde bij de onafhankelijkheid van de Nederlanden van het Rijk. Men kan echter ook 1609 noemen, toen de Nederlandse Staten-Generaal als gelijkgerechtigde partij bij de vredesonderhandelingen in de tachtigjarige oorlog werd erkend, of 1588, toen de Staten niet langer rekening hielden met een buitenlandse heerser, of 1581, toen

de Staten verklaarden zich niet langer gebonden te achten aan de eed aan de Spaanse koning Filips de Tweede afgelegd — of desnoods 1548, toen keizer Karel V de Nederlandse provinciën in een Bourgondisch Rijk samenvatte.

Ik weet dat er nog steeds Duitsers zijn die 1648 betreuren als een pijnlijke amputatie die het Duitse rijk heeft ondergaan; dat zijn dezelfden die ons steeds weer vriendelijk verzekeren dat hun het Nederlands zo komiek in de oren klinkt, net een soort plat-duits.

Misschien kan men deze lieden tot een beter inzicht brengen, wanneer men er hen op wijst dat 1648 geen begin, maar het einde van een ontwikkeling was, nl. van het groeiproces van een natie, waarvan de kiemen tot diep in de Middeleeuwen teruggaan. De Nederlander is geen plattelander, al mogen er bij ons nog zoveel eerzame boeren zijn en nog veel meer bij zijn geboorte peet hebben gestaan. Hij is een stadskind, kind van een handels- en havenstad, waar hij van de muren af de handelswegen zag gaan te land en over zee, naar het oosten tot Keulen, Frankfort en verder, naar het zuiden tot Parijs, Lyon en Noord-Italië. Kind van een stad die naar de zee toe open lag. Daar zag hij dan de schepen komen en gaan, de kruisvaarders die met al hun vrome bedoelingen toch ook en passant reeds handelswegen zochten en openden, de schippers die voeren naar Oostzee en Levant en nog weer later de Oost- en West-Indiëvaarders.

Het waren ook de steden die het land zijn eerste gezicht gaven. Wat er bij ons nog aan middeleeuwse burchten bestaat — en dat is met uitzondering van het Muiderslot niet meer dan een paar ruïnes — valt eigenlijk alleen daardoor op dat het helemaal niet opvalt, daar er slechts zo weinige zijn en die dan nog klein. In de steden echter ontstond een eigen-autonome Gotiek; de torens van Dordrecht en Zierikzee, van Ransdorp en de bij het bombardement van Rotterdam verwoeste Sint Laurens, zwaar, grijs en massief, kan men zich alleen in de Hollandse zeesteden voorstellen. En als in de late Middeleeuwen de steden dichtgroeien binnen de nauwe gordel van hun muren, dan komen er de hoge, smalle huizen bij, want de ziende mens heeft een scherp gevoel voor de grens tussen het mijn en het dijn, en hij is ook een „vooruitziend" mens, hij is spaarzaam en de grond in de steden wordt steeds duurder. Bedachtzaam is hij, sluw en gedegen-spaarzaam en ook, wanneer hij in de zeventiende eeuw de „steenrijke Hollander" wordt, loopt hij met zijn rijkdom niet te koop gelijk de Italiaanse handelsgroten in hun pralende paleizen. Binnen het raam van het stadsplan is geen ruimte voor indrukwekkende pleinen en de markten wor-

den dus op smalle kaden, zelfs op bruggen gehouden. Aan het Amsterdamse raadhuis ontbreekt een statige buitentrap. De gevel van de grachtenhuizen mag dan in de achttiende eeuw iets breder zijn geworden, maar zijn schatten aan zilveren tafelbestek, Chinees porselein, aan boeken en schilderijen en die van zijn rariteitenkabinet houdt de burger achter deze eenvoudige, grijze façade verborgen. Vanzelfsprekend vond men in deze steden ook andere huizen, kelder- en zolderwoningen en armzalige hutten als vogelnesten onder de bogen van de stadsmuren neergehurkt. Want overal leven rijkdom en armoede naast en van elkaar; maar in de cultuurgeschiedenis speelt de armoede in tegenstelling met de sociale geschiedenis slechts een geringe rol.

Wanneer tegen het einde van de 19de eeuw de steden wederom een nieuw uiterlijk krijgen, wanneer zij uit hun muren barsten en geheel nieuwe wijken met arbeiders- en ambtenarenwoningen het omringende land gaan binnendringen, dan houdt men nog tot na de eerste wereldoorlog vast aan het geliefde type „herenhuis", hoog en smal, nu evenwel in vier etagewoningen verdeeld, elk met een eigen huisdeur aan de straat en daarachter trappen zó smal, dat men de meubelen niet naar boven kan dragen en elk huis boven aan de gevel een hijsbalk heeft.

Hoezeer ook reeds de laat-middeleeuwse burger zijn typische eigen wezen bezat, toch heeft hij zich nooit een eigen stijl verworven. Een gesloten stijl — en stijl is altijd iets geslotens — past niet bij de aard van deze speurende, op elke situatie reagerende mens. Wanneer hij zich tot de voorname lieden rekende, nam hij een staat van leven aan, waarvoor die van de oude adel (of wat ervan was overgebleven) of van de Franse hofadel tot voorbeeld diende — maar dit dan weer op een wat onbewogen, niet-pompeuze wijze, altijd een tikje bestudeerd, kortom wat wij met het onvertaalbare woord „deftig" weergeven. Een schrille tegenstelling met deze heren vertoonde het volk. Waar het stijlloze zelfbewustzijn der heren tot deftigheid leidde, daar werd het bij de rauwe, onopgevoede massa van het volk tot plompheid zonder meer. „Stadslucht maakt vrij", zegt bij ons een spreekwoord uit feodale tijden. Het stedelijke proletariaat kende niet de haast natuurlijke onderworpenheid der boeren tegenover de landadel en beleefde de vrijheid op zijn manier. Nog vandaag de dag komt het voor dat de „man in the street" bij overtreding van de verkeersregels ijskoud zegt dat we toch tachtig jaar voor onze vrijheid hebben gevochten. Zijn wijde blik voerde de Hollander naar verre oorden. In het Duits klinkt dat ietwat romantisch. Maar zij gingen niet, omdat „Es zieht in die Ferne mich

mächtig hinaus" of naar het „Land, wo die Zitronen blühen". Onze zeelui trokken heel zakelijk op een bepaald doel af. Eerst was het de haring, daarna waren het de kansen die de handel bood en zo terloops wat zeeroverij, dan de peper en de nootmuskaat.

Ik geloof dat wij daarin meer gelijken op de Italianen dan op de Duitsers: de Venetiaanse en Genuese Levanthandelaren stonden wel heel nuchter tegenover het denkbeeld van de kruistochten en Marco Polo trok heus niet uit om vol bewondering het porseleinen kasteel van de keizer van Catay aan te staren, maar eenvoudig om de „zijdeweg" te vinden. Waarmee ik niet wil zeggen dat de Duitsers wereldvreemde lieden zijn die hun eigenbelang niet inzien; alleen dit: dat zij steeds graag naar iets „hogers" streven (U weet toch uit de Dreigroschenopera: „Doch sein höheres Streben ist ein schöner Zug. . . .").

En niet alleen onze zeelui waren onromantische reizigers. De linnenwevers aan de oostgrens — kleine heideboeren die des winters achter de weefstoel zaten — trokken met hun huifkarren door Noord-Duitsland tot heel in Rusland om kopers voor hun linnen te vinden. Als er bij ons voorlopig geen meren meer waren in te dijken, gingen onze waterbouwkundigen naar Engeland en Italië en wierpen zich op de Pontijnse moerassen bij Rome. De bouwmeesters der Hollandse Renaissance die zich hier tevreden moesten stellen met de bouw van een paar raadhuizen, omdat er in de Republiek geen vorstelijk hof was, dat paleizen en kastelen voor zich liet bouwen en geen hofadel die dit voorbeeld navolgde, zochten opdrachten in de Noordduitse steden en aan de Scandinavische hoven. De voorname jonge lieden die om hun opvoeding te voltooien een reis naar Italië maakten, interesseerden zich ongetwijfeld ook voor de kunst der Renaissance, maar niet minder voor de Italiaanse dubbele boekhouding en de Italiaanse handelshuizen waarmee men betrekkingen aan kon knopen. In dit opzicht hadden zij iets van hun vaderen en ook wel van die welgestelde boeren die schilderijen verzamelden voor het plezier er naar te kijken, maar ook als geldbelegging.

De ziende mens is, zoals gezegd, *realist* en *individualist*. Wat dit realisme in de Nederlandse cultuur betekens — dat weten wij in de eerste plaats uit de schilderkunst: begonnen bij de zgn. primitieven die in hun directe wijze van zien zo heel niet primitief zijn. In eerbied voor de traditioneel Byzantijnse weergave van het heilige, laten zij het realisme als het ware van de lijst uit hun schilderij veroveren en juist daardoor worden de centrale figuren de minst boeiende. Bekijkt U het Gentse altaarstuk van Van Eyck maar eens aandachtig. Zijn God de

Vader is een brave paus geworden, wiens hoge staat alleen maar door een overvloed aan edelstenen en goudbrocaat wordt aangeduid. Maria, niet langer de Byzantijnse hoogverheven hemelkoningin, bezit zomin de bovenaardse lieftalligheid van de Italiaanse madonna als de tragische demoed der mater dolorosa. In dit beeld van een aantrekkelijke, jonge burgervrouw is geen spoor van vrome bewogenheid of devote overgave. Adam en Eva staan op de smalle zijluiken te kijk als een stel uitgeklede mensen in een ziekenhuiskliniek. En de stijlloos vermenselijkte engel van de Blijde Boodschap wenkt Maria zoals een schooljuffrouw zou doen die een standje wil uitdelen. Maar zie nu eens, hoe heerlijk de vreugde aan de dingen zelf uit Maria's koperen wasbekken straalt en met wat een plezier de schilder het conterfeitsel heeft weergegeven van de schenker Jodocus Veith, met haast onbeschaamd realisme de sluwe vroomheid in de gladgeschoren kop van de machtige opdrachtgever onthult en nog bovendien zijn geldbuidel uit de mouwen van zijn devoot geheven armen laat loeren. Laat ons deze eerste grote Middeleeuwse schilder eens vergelijken met de laatste, met Jeroen Bosch. Nog veel minder stijlvol dan de Bourgondische hofschilder Van Eyck, meer één van geest met het boerenvolk en uitbundiger, omvat hij in zijn werk, dat tegelijk dieper en wereldser is, al die hartstochten en gebaren die de mens van voorname afkomst pleegt te beheersen. Aan de bewogenheid van de middeleeuwse mens in zijn betrekking tot het gevreesde bovennatuurlijke en het met moeite te beheersen natuurlijke geeft hij vorm. Maar let U er eens op hoe onlosmakelijk ook zijn gruwelijkste fantasieën aan de waarneming der werkelijkheid gebonden zijn. De dingen, de dieren en de mensen heeft hij met een intense verbazing bekeken, totdat al hun details in huiveringwekkende fantasmagorieën ineen vloeiden. Geheel anders dan bijv. bij zijn tijdgenoot Matthias Grünewald bij wie wat ons doet huiveren, in de eerste plaats ontstaat door de werking van kleur en licht.

Toch het zijn niet alleen schilders, om zo te zeggen de „zieners" van beroep, die toen de Middeleeuwen moesten wijken voor de Nieuwe Tijd, het Nederlandse wezen hebben onthuld. Daar is Geert Groote, de stichter van de Broederschap des Gemenen Levens, de organisatie van een „innerweltliche Askese" — om met Max Weber te spreken — die zeer veel heeft bijgedragen tot de vorming van het burgerlijk-ethisch ideaal, dat een in de wereld zichtbaar voorbeeld van een praktisch godsdienstig leven eist. Levensberichten van broeders en zusters die uit deze kringen afkomstig zijn, onderscheiden zich als individuele biografieën opvallend van de tot dusver stereotiep behandelde heiligenlevens. Uit

één der beroemde scholen van deze Broeders komt Erasmus met zijn voor die tijd opmerkelijke gevoeligheid voor orde en zindelijkheid die op den duur de meest karakteristieke trek van de Hollanders —van de Hollandse vrouw in het bijzonder — zou worden. Erasmus was bovendien wellicht de eerste mens die van zijn indrukken uit heeft geleefd en geschreven en die men de eerste journalist zou kunnen noemen. Maar vóór alles was hij *homo pro se,* zoals één zijner tijdgenoten heeft gezegd — die zich toekijkend en keurend tegenover zijn gehele omgeving stelt en zelfs met het eigen vaderland moest breken om deze houding te handhaven. Realist in zekere zin en individualist in ieder opzicht — ook hij. Misschien is weinig zo typisch Nederlands als dit afstand nemen tot het vaderland. Want het zijn bij ons niet slechts de enkele, gevoelige dichternaturen die zich uit de te enge nationale bindingen hebben bevrijd, zoals dit elders ook het geval was met bijv. Heine of Shelly. Onze nuchterheid staat enigszins wantrouwend tegenover uitingen van vaderlandsliefde — zoals trouwens tegenover elke overmaat van gevoel. De Nederlandse intellectueel vooral schept er behagen in met de burgers van grote naties verkerend ietwat uit de hoogte van de kleine verhoudingen in zijn vaderland te gewagen en daarbij te vergeten dat men ook in grote landen kleine mensen en kleine verhoudingen aantreft. Wij zijn één van de weinige naties wier volkslied geen lofzang op het vaderland is. Ons „Wilhelmus" is veeleer een soort ballade over het lot van Willem van Oranje. Toen wij omstreeks 1820 op het dieptepunt van ons volksbestaan waren aangeland, werd er een wedstrijd uitgeschreven, waarvan het doel was om tot een „krachtig volkslied" te komen. Het resultaat was een draaiorgeldeun die we een paar generaties lang mee hebben gesleept, totdat die weer door het oude „Wilhelmus" verdrongen werd.

Ook wanneer wij ons ervan bewust zijn, dat de grote figuren van een volk — op een niet geheel te verklaren wijze — in hun volk wortelen, dan kan men toch niet zonder meer in hen de representanten zien van de gemiddelde mens. En daarom zou ik, alvorens een paar „meer dan levensgrote" Hollanders ten tonele te voeren, toch eerst die gemiddelde willen schetsen.

De doorsnee-Hollander dan is in de eerste plaats de man die om zijn stukje land de strijd aanbindt met het water. Van oudsher had men in Holland — en nu spreek ik uitsluitend over de zeeprovincies — geen grootgrondbezit; in het oosten trouwens ook geen echte latifundiën buiten de middeleeuwse kloosterdomeinen. De geschiedenis van onze strijd tegen het water is volstrekt niet louter een verhaal van volhar-

ding en heldenmoed. Om het water doeltreffend te kunnen keren, moest men de individuele bezitsdrang, de oerbron van die volharding en heldenmoed, beknotten en de weg naar een georganiseerde samenwerking wijzen. En dat ging des te moeilijker, daar men in het begin deze samenwerking niet kon bereiken zoals in onze tijd, waarin men eenvoudig iedere inwoner zijn polder- en dijklasten laat betalen, maar alleen door actief meehelpen met spa en kruiwagen. Een eeuwenlange strijd tussen eigenbaat en algemeen belang doemt voor ons op, wanneer wij ons in de vele privileges (in de archieven der waterschappen-, polder- en dijkorganisaties) verdiepen. „Wie in tijd van nood niet 'meedijkt', verspeelt zijn land", zo luidde de regel. Iedere inwoner van een polder was verplicht een stuk dijk in stand te houden, evenredig aan zijn grondbezit. Maar wanneer nu iemand zijn stuk verwaarloosde en erop speculeerde dat in geval van nood de anderen gedwongen waren te helpen? Nieuwe keuren, controles, straffen. En niemand was verplicht te helpen zolang een botervaatje niet door de bres kon drijven. En dan waren er de lieden die een dijk zwak maakten door er sluizen in te bouwen, niet omdat deze voor scheepvaart of afwatering nodig waren, maar eenvoudig omdat het daarin zo goed vissen was en men het viswater kon verhuren.

Een onafgebroken strijd tegen een immer dreigende vijand en een steeds op de loer liggend egoïsme; als iets in staat is zijn stempel op het karakter van een volk te drukken dan is het wel dit. Wanneer U een symbool wilt van wat in deze strijd bereikt is: dan denkt U aan de uitgestrekte vlakten der wijde polders. Ik zou U echter ook nog een ander beeld willen tonen: de boeren en vissers van Kortgene in Zeeland, die in de onheilsnacht van de Februaristorm in 1953 urenlang schouder aan schouder stonden en met niets dan hun eigen lichaam de muren van de havendam schraagden, tot er in de vroege ochtend hulp kwam opdagen.

Een ander verhaal nog: Wellicht weet U dat op het einde der Middeleeuwen in bijna geheel Europa het aantal heksenprocessen schrikbarend toenam. Nu ligt er in de polder tussen Den Haag en Utrecht een klein oud stadje, Oudewater genaamd. Daar stond — en staat nog heden ten dage — op de markt een waag, waarop de boeren hun koren en hun kazen laten wegen. Maar tegen het einde van de 15de en in de loop van de 16de eeuw werd deze waag op heel bijzondere manier beroemd. In honderden processen werden overal in Europa heksen en heksenmeesters tot de brandstapel veroordeeld, daar zij op de weegschaal — en deze proef moesten zij ondergaan — niet meer dan een

paar gram wogen en daardoor „gemakkelijk op een bezemsteel door de lucht konden rijden". Hoe merkwaardig nu! De waag van Oudewater vertoonde steeds een gewicht dat met de gestalte van de verdachte persoon overeenkwam. Om deze reden kwamen diep uit Duitsland, ja zelfs uit Hongarije al wie van hekserij beschuldigd werden naar Oudewater toe gereisd. De waagmeesters bekeken hen met nuchtere, open ogen, wogen hen heel nauwkeurig en verkochten hun voor niet meer of minder dan twee stuivers een mooi papiertje waarop hun gewicht in ponden en grammen stond genoteerd. En zo groot was het gezag van dit briefje, dat honderden van deze ongelukkige verdachten zich daardoor aan vervolging konden onttrekken.

Als U er de lust toe gevoelt kunt U ook nu nog U op de oude weegschaal laten wegen en zulk een briefje laten geven. Alleen betaalt U tegenwoordig vijf stuivers; nochtans weet ik niet of dit senator Mac Carthy evenzeer imponeren zal als drie-vierhonderd jaar geleden een Hongaars schepengerecht.

Men weet niet waar deze autoriteit der Oudewaterse waag vandaan komt — dat Keizer Karel V haar de stad als privilege heeft geschonken is een legende — maar wel werd onomstotelijk vastgesteld, dat bij ons de heksenverbrandingen honderd en meer jaren vroeger ophielden dan ergens anders. En daarmee komen we op de wereldvermaarde Nederlandse verdraagzaamheid die des te merkwaardiger is, omdat ze samen gaat met een niet te ontkennen neiging tot bekritiseren en bevitten van de levenswijze van de medemens en niet minder tot een eindeloos geharrewar over godsdienstige kwesties. Ontslaat U mij van een verklaring van deze wonderlijke paradox der geschiedenis; ik moet het bij deze vaststelling laten. Het is bij ons nu eenmaal zo en niet anders.

Men heeft de tachtigjarige oorlog om de onafhankelijkheid der Zeven Provincies meermalen als een godsdienstoorlog voorgesteld. Dat was hij zeker niet, veeleer was hij een strijd om economische vrijheid van een handelsstaat en, ideologisch gezien, een strijd om tolerantie. Men lustte eenvoudig de brandstapel niet en werd niet geestdriftig voor het ceremonieel van een auto-da-fé, zomin als voor dat van een stierengevecht. Dat het hier geen strijd betrof tussen katholiek en calvinistisch blijkt reeds hieruit dat de eerste stad die zich tegen de Spanjaarden uitsprak, nl. *Alkmaar* (het was in het jaar 1573), slechts ongeveer 8% calvinisten onder haar inwoners telde en dat ook in de meest kritieke jaren van de oorlog de algemeen geldende geloofsvrijheid bewaard bleef. Weliswaar mocht alleen de Gereformeerde Kerk openlijk haar

godsdienst belijden, maar men bleef ook tegenover de andersdenkenden tolerant. In alle steden kregen sectarische Christenen en Joden vergunning hun kerken te bouwen, die echter niet aan de straat mochten liggen. Ieder wist waar de katholieke zgn. „schuilkerken" stonden en wanneer men niet — door te veel voertuigen voor de ingang! — de opmerkzaamheid trok en daarmee de schout tot ingrijpen dwong, presenteerde deze alleen maar geregeld de rekening voor de verschuldigde geldboeten. En in de achttiende eeuw hield ook deze betaling op. *Iedereen* (iedere man en iedere vrouw) bemoeide zich hartstochtelijk met het eindeloos gebekvecht der theologen en de kerkeraad lette streng op de levenswandel en rechtgelovigheid der lidmaten. Tegenover de immigranten evenwel was men verdraagzaam tot onverschilligheid toe. De Hugenoten hadden hun eigen Waalse kerk, waar aanzienlijke lieden graag de Franse predicatie hoorden en voor de Joden kende men geen ghetto; al in 1796 werden zij als gelijkgerechtigde burgers erkend. In de koloniën bekeerde men de mensen niet onder dwang, zoals in de Spaanse en Portugese gebieden; maar men moet zeggen dat de Hollanders zich ook veel minder met de inheemsen vermengden en ook dat zij zich bijv. niet minder ijverig bezig hielden met de slavenhandel.

Toen Spanjaarden en Portugezen wegens hun bekeringsijver uit Japan werden verdreven, kregen de Hollanders daar verlof om een kleine factorij te stichten op een eiland in de baai van Nagasaki en zij verklaarden niet alleen er genoegen mee te nemen dat hun de sjogoen voorschreef hoeveel geisja's er op het eiland mochten komen maar ook dat gedurende hun verblijf alle bijbels en godsdienstige boeken die zij bij zich hadden, in vaten werden ingekuipt.

Men weet eigenlijk niet goed, als men dit ethisch tracht te beoordelen, of men zulk een tolerante houding, door allerlei omstandigheden en invloeden ontstaan, nu tot de — goede of slechte — volkseigenschappen moet rekenen. Op z'n hoogst kan men zeggen dat zo'n houding op den duur bij een volk een gewoonte wordt en dan in een zware crisis stand kan houden, zoals tijdens de bezetting, toen de Hollanders — arbeiders, ambtenaren, universiteitsprofessoren — in Februari 1941 onder de zwaarste terreur en bedreiging met de dood naar het wapen van de staking grepen om op deze wijze tegen het wegvoeren van hun Joodse volksgenoten te strijden; een staking met een zuiver ideëel doel zoals zich bij mijn weten nog slechts éénmaal in de wereldgeschiedenis heeft voorgedaan: de staking der Engelse textielarbeiders tijdens de Amerikaanse burgeroorlog.

Het is juist in de 17de eeuw het hoogtepunt van ons volksbestaan en

cultuur te zien. Het is mij niet mogelijk U in het bestek van deze voordracht een beeld te geven van de betekenis der Reformatie en meer in het bijzonder van het Calvinisme voor deze cultuur. Wanneer ik zeg dat vooral tijdens de 80-jarige oorlog de Gereformeerde Kerk een drijvende kracht was, maar ook dat de Hollander zich in steeds grotere mate tot een ziende mens, tot een realist en individualist ontwikkelde, dan zult U mij vragen waarom deze ziende mens een zo abstracte godsdienst had, een zo volslagen onzichtbare God vereerde. Misschien wel omdat hij de realiteit zo nuchter bezag, dat het hem onmogelijk was die in het bovenzinnelijke te „vertalen". De volkscultuur is aan een kerk die zich altijd weer tegen zang en dans keerde, weinig dank verschuldigd. De cultuur in meer algemene zin werd echter ook niet gedragen door de massa der lidmaten van de volkskerk, maar door de vrijgeesten. Dit waren wel geen vrijdenkers, maar in de ogen van de rechtgelovige dominees toch echte wolven onder de schapen.

Holland dankt zijn politiek-economische opkomst allereerst aan de Oostzeehandel, de zgn. „moederhandel" en vervolgens aan de stichting van het koloniale rijk. Niet gelijk de Spanjaarden met kruistochtillusies en gouddorstdromen, niet om de wereld onder het kruis te brengen, niet om Eldorado, het goudland, te zoeken trokken de Hollanders de wereld in, maar met een scherp oog voor de mogelijkheden, zoals bijv. die om met het Oosten handel te drijven zonder dat zij zelf iets hadden aan te bieden. Zij maakten zich eenvoudig meester van een deel van de driehoekshandel tussen India, China en Indonesië en monopoliseerden dit deel dan. De grondlegger van de Nederlandse macht in Oost-Azië was Jan Pieterszoon Coen. Men kan niet ontkennen dat hij, beoordeeld naar de door mij gestelde normen, een typische Hollander was. Een man die de verwarde situatie op de eilanden, waarop vier Europese volken elkaar wilden verdringen, als een havik overzag, een realist die inzag dat men niet door sluwe onderhandelingen, zoals de Heren Zeventien te Amsterdam dat wensten, een territorium als Batavia in handen kon krijgen en een monopolie op de specerij-eilanden afdwingen, maar allen met ruw en nietsontziend geweld. Een individualist die zonder zich iets om de bezwaren uit Amsterdam te bekommeren, zijn plannen ten uitvoer bracht en dan achteraf in zijn brieven de Heren opdrachtgevers zo honend en grof terechtwees, als zij nooit van een voormalige kantoorklerk hadden ondervonden. Toch kan niemand U het graf, laat staan het grafmonument van die grondvester van een imperium tonen en ondanks het ijveren der „diehard colonials" — want die waren er ook bij ons — was hij nimmer populair. Wellicht omdat in hem

één zijde van het Hollander-zijn extreem belichaamd was en hem uiteindelijk de matiging ontbrak die ons zo dierbaar is.

Men voelt meer dan men exact bewijzen kan hoezeer de politiek-economische en de culturele opkomst in de 17de eeuw samenhingen. Want alleen met een flinke boterham voor de kunstenaar en genoeg vrije tijd voor de wetenschapsman is een zo raadselachtige overvloed van talent en genie niet te verklaren. Ik kan er niet aan denken hier zulk een verklaring te geven. Ik kan en wil slechts op het karakter van deze veelzijdige begaafdheid wijzen. Met dezelfde bezetenheid waarmee anderen de wereld ontdekten, drongen schilders en geleerden bij ons door in de wereld van het onzichtbare en van wat nog zichtbaar te maken viel.

Dat begon met Vesalius, die zijn dorst naar kennis van de werkelijke bouw van het menselijke lichaam stilde aan lijken die hij te Leuven van de galg stal. Zoals Galileï te Pisa zo deed Simon Stevin valproeven op de scheve toren van Delft. Deze Stevin was een man die nuchterheid en reëel denken tot een wetenschappelijke deugd verhief en hij, wiens motto luidde „Wonder en is gheen wonder", waarmee hij zo ongeveer alle praktische en theoretische vraagstukken van zijn tijd te lijf ging, kende slechts één uitzondering: het wonder van het rationalisme zelf: de algebra. Daar was bovendien Jan Swammerdam, wiens korte leven, wankelend tussen christelijke deemoed en de eerzucht van geleerde, door een innerlijk vuur werd verteerd: met alle hartstocht gaf hij zich aan de studie der nauwelijks waar te nemen anatomie van het vergankelijkste aller levens: de eendagsvlieg; Antonie van Leeuwenhoek die onder zijn zelfvervaardigde microscoop steeds nieuwe wonderen der natuur ontdekte en het leven der infusiediertjes onthulde, of Christiaan Huygens die met zijn — eveneens door hemzelf vervaardigde verrekijker — binnendrong in de onzichtbaarheid van het heelal. Boven allen uit torent de kristalheldere geest: Baruch d'Espinosa die zijn voornaamste werk „Ethica" de ondertitel „ordine geometrico demonstrata" gaf.

Men doet misschien onze klassieke schilders enigszins onrecht door hen realisten te noemen. Niet omdat zij dit niet waren, maar omdat de hedendaagse kunstbeschouwing zich bij „realisme" zoiets als prentbriefkaarten voorstelt. Doch juist bij schilders als Frans Hals en Rembrandt ontwikkelt het realisme zich opmerkelijk. Bij Hals constateert men allereerst in zijn portretten een ontwikkeling die van de pure vreugde aan het zichtbare tot een zich verdiepen voert — een zichverdiepen in het „kenbare" („het kennelijke" heeft één van zijn bio-

grafen het genoemd), in de *psychologische* werkelijkheid die onmiddellijk achter het zichtbare ligt en zich daarin manifesteert. Zulk een overgang treft men ook aan bij Rembrandt, waar hij zich van de praalzieke, in zwang zijnde, maar de Hollander vreemde barok afwendt en zijn allergrootste werken schept: „de staalmeesters", het „Joodse bruidje" en „de Familie". Langs weer geheel andere weg weet Johannes Vermeer boven het zichtbare uit te komen, in zijn Gezicht op Delft en zijn zondoordrenkte binnenhuizen bereikt hij een soort absolute schildertrant, zonder zich daardoor ook maar een haarbreed van de reële vormen te verwijderen.

Tweehonderd jaar later, toen onze Europese cultuur haar eenheid verloor en de kunst in ismen uiteenviel, doorliep een laatste grote Hollandse schilder op eigen gelegenheid de dan contemporaine ontwikkeling van impressionisme naar expressionisme: Vincent van Gogh. Is het U nooit opgevallen dat zijn grootheid juist daarin zit — en ik geloof dat hierin zijn herkomst zich verraadt — dat het impressionisme zich in zijn expressionisme kan handhaven?

Onvermijdelijk is het dat de cultuur van het kleine land door de omringende drie grote landen beïnvloed wordt — maar ook beïnvloed door de eeuwenlange betrekkingen met het Oosten. Dit is echter nog het moeilijkst te overzien. Zijn superioriteitswaan heeft in het algemeen de Europeaan ertoe gebracht niet al te veel van de grote culturen van het Oosten te leren en buitendien waren de „kolonialen" niet de meest geschikte cultuurbemiddelaars. Men kent wel een rijtje Oostindische spijzen en Maleise woorden die bij ons zijn ingeburgerd, maar dat is natuurlijk niet het wezenlijke. Het wezenlijke zit in een zekere gemeenzaamheid met het exotische.

Dat kon tot voor kort nog betekenen dat bij ons elke Indonesische vrouw op straat als „baboe" werd aangesproken. Maar het betekent ook dat een brede laag van ons volk iets van Azië, mogelijk het werelddeel der toekomst, afweet en dat dit weten zich op een meer reële basis beweegt dan vage dweperij met of angst voor de ziel van het Oosten en dat wij vele voortreffelijke Aziëkenners bezitten.

Van de drie grote nabuurvolken heeft Frankrijk ontegenzeggelijk de grootste betekenis gehad. Ik zeg *gehad;* want zonder de huidige Franse cultuur in discrediet te brengen, moet men toch — als U wilt met spijt — toegeven, dat zij haar Europese hegemonie overleefd heeft. De Fransen behoeven zich daarover niet te schamen, we zijn immers allemaal door het Amerikanisme overspoeld.

Vijf eeuwen lang heeft de Franse cultuur die van ons land gedrenkt,

niet alleen onze literatuur en geesteswetenschappen — U bemerkt dat ik niet van schilderkunst en natuurwetenschappen spreek —, maar in de eerste plaats ook onze cultuur van alledag: levenswijze en manieren, keuken en opvoeding, mode en woninginrichting, ofschoon wij nooit onze bijzondere bouwstijl hebben opgegeven. Het wil mij in het algemeen voorkomen, dat de Hollanders wat hun ligging betreft — ingesloten tussen grote naties — van de nood een deugd hebben gemaakt: cultuur die zij uit andere landen overnemen maken zij tot iets eigens. Men kan het prijzen of laken, maar deze eeuwenlange Franse cultuuroverheersing ziet men ons nog steeds niet aan. Wanneer wij daarentegen het Scandinavische gezinsleven leren kennen — vertelt U dit niet verder want vooral op de Denen ben ik bijzonder gesteld — dan valt ons meteen op, hoe Duits daar alles is of althans tot voor kort was. Bij ons geen Biedermeiermeubels, tot ver in de 20ste eeuw, geen „kaffeetisch", geen kelderwinkels, geen huizen om een binnenplaats gebouwd met achtertrappen, geen wachtparade en heel weinig kerkhofbezoek. Wij spreken elkaar niet als in Duitsland met een titel aan („Herr Direktor" en „Frau Doktor") en onze kleine meisjes maken geen „knicks".

Maar pas tegen het einde van de 19de eeuw hield onze „upper ten" er mee op zijn kinderen een Franse opvoeding te geven en zijn correspondentie in het Frans te voeren. Het is eenvoudig onmogelijk Hollands te spreken en te schrijven zonder een groot aantal Franse woorden te gebruiken; en pas in onze eeuw is de Engelse, de Amerikaanse en ook wel de Weense mode de mededingster der Parijse geworden. Het literaire en wetenschappelijke verkeer met Engeland stamt reeds uit de 16de eeuw en het is, ondanks onze (vier) oorlogen met Engeland om de hegemonie ter zee, blijven bestaan. De oorzaken? Een onmiskenbare en onverklaarbare geestverwantschap. De industriële revolutie maakte voor meer dan honderd jaar van Engeland het grote voorbeeld voor allen die technisch geïnteresseerd zijn; voor ons is de Verlichting zowel een Engelse als een Franse impuls van geestelijk leven en de geestdrift voor de Franse Revolutie was bij ons wellicht nog groter dan de haat tegen de daarop volgende Napoleontische annexatie en in elk geval levendiger dan het chauvinisme van de Restauratie.

Pas tijdens de Romantiek begint men de blik op Duitsland te richten. De wetenschappelijke Duitse literatuur, de filosofie en de belletrie van de 19de eeuw werd bij ons veel gelezen en ook nagevolgd. Vóór de eerste wereldoorlog gebruikten wij aan onze universiteiten in de eerste plaats Duitse hand- en leerboeken, een feit waartegen o.a. Huizinga

zich heeft gekeerd, ten eerste omdat wij op die manier onze horizon begrensden en ten tweede omdat een taal van een verwant idioom en gelijksoortige grammatica aan de onze meer afbreuk doet dan bijv. het Frans. Na de tweede wereldoorlog hebben wij bijna geheel overgeschakeld op Engels en Amerikaans. Terecht zou men kunnen zeggen dat ook dit een beperking inhoudt. Maar ook dat deze gang van zaken welhaast onvermijdelijk was. Doch hier komt nog iets bij. Want hier betreft het een verschijnsel dat ver boven de Duits-Nederlandse betrekkingen uitgaat.

Omstreeks 1900, in die nazomer van het liberalisme, toen men aan „nooit meer oorlog" geloofde, wereldtalen uitvond en vredespaleizen bouwde, toen in het materiële leven het volkseigene meer en meer opging in een gelijkvormig internationalisme en industriële normalisering, scheen het volkskarakter een bijkomstigheid te worden. Nog een paar decennia en het toenemende verkeer zou uit ons allen wereldburgers hebben gemaakt. Het verkeer nam in onvoorstelbare mate toe; op de gehele wereld zijn de mensen doorelkaar geworpen als koren in een wan; te New York en Tokio, te Buenos Aires en Kaapstad, te Moskou en Rome trekken elke dag mannen dezelfde pakken aan van Amerikaanse snit, begeven zij zich met dezelfde verkeersmiddelen naar dezelfde zakenpanden, waar zij op eendere stoelen aan dezelfde tafels, op dezelfde schrijfmachines gelijkluidende brieven schrijven en 's avonds zien zij met hun vrouwen (overal dezelfde kleding, overal dezelfde make-up) dezelfde films of lezen thuis dezelfde best-sellers. En markwaardig genoeg zijn het juist deze eenheidsmensen die meer dan ooit met het volkseigene dwepen, met folklore en heemkunde, die zich op internationale congressen in nationale klederdracht laten zien, het woord „cosmopoliet" iedere positieve waarde ontzeggen of geestdriftige vlagfetisjisten zijn geworden. Moet men hierin een gezond protest tegen eenvormigheid en vervlakking zien? „Gezond" *is een* woord dat in de laatste tientallen jaren een groot deel van zijn waarde verloren heeft. Teveel kitsch, teveel wat aan onze stompzinnigste neigingen appelleerde, heeft men ons van zekere zijde als gezond aangeprezen.

Nu is het nationalisme op zichzelf goed noch slecht, maar bijtijden gevaarlijk als alles wat aan instincten appelleert om het denken tot zwijgen te brengen. De wederopleving van het nationalisme in onze tijd heeft onweerlegbaar iets te maken met twee wereldoorlogen en de angst voor een derde. Het grote gevaar van het nationalisme bestaat daarin, dat het ons blind maakt, blind voor het recht van anderen, blind

voor onze eigen onvolkomenheden en voor het onrecht dat wij zwijgend de individuele mens laten ondergaan voor een misschien slechts vermeend gemeenschapsbelang of om onze eigen goede naam niet te schaden. Want het woord van meneer Goebbels „Feind hört mit!" overleeft hem niet alleen maar in Duitsland. Dat laat zich ook in andere talen vertalen. Vandaag de dag zien wij overal in de wereld, hoe de democratie in naam van de vaderlandsliefde wordt teruggedrongen.

Ik geloof dat wij in een crisis gelijk wij er thans een beleven, vóór alles mensen nodig hebben die zich niet laten blinddoeken, mensen met open ogen. Wilde ik, toen ik de Hollander als ziende mens karakteriseerde, daarmee wellicht aangeven, dat hij als een lichtend voorbeeld in de verwarring van deze tijd staat? Geenszins. Ik hoop tenminste zo objectief geweest te zijn dat ik U dit zien als iets heel neutraals heb getoond, niet als een waarde, maar als een eigenschap. Een eigenschap die tot begeerte en eigenbaat kan leiden, tot een schildersvisie en tot nieuwsgierigheid naar het doen en laten der buren, tot reislust en tot dorst naar kennis en tot nog iets anders bij diegenen die nuchter en speurend kunnen zien en de persoonlijke moed opbrengen. . . . *niet te zwijgen.* Staat U mij tot slot daarover nog een klein verhaal toe: Naar onze aard zijn wij geen grote heldenvereerders, maar als elk volk hebben ook wij een paar helden, al zou het alleen maar voor schoolgebruik zijn; zelfs militaire, ofschoon men ons ook in dit opzicht de Chinezen van Europa zou kunnen noemen, daar het militaire bij ons niet zeer in trek is.

Een van onze populairste helden is nog steeds het touwslagersknechtje, dat admiraal werd, Michiel de Ruyter. Waarom? Omdat hij de Engelse vloot overal verslagen heeft waar de Engelse schoolboeken Engelse overwinning vermelden? Omdat hij van de Thames huiswaarts keerde met de Royal Charles achter zich aan? Omdat hij niet enkel maar een houwdegen, maar vooral een groot organisator en een pretentieloos en menselijk mens was? Misschien dit alles bij elkaar — maar op één ding zou ik even de aandacht willen vestigen: Twintig jaar had de Ruyter met de grote staatsman, de raadspensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis samengewerkt, toen in 1672 Frankrijk, Engeland en de bisschop van Münster tegelijk de Republiek de oorlog verklaarden, de Oranjepartij in die kritieke toestand de macht kon grijpen en Cornelis de Witt gevangen genomen werd. Zodra De Ruyter op zijn vloot deze tijding ontving, schreef hij aan de Staten, om de man die hij meermalen als gedeputeerde aan boord had gehad, te verdedigen.

Een week later schreef de raadspensionaris hem dat hij zijn ambt had

neergelegd. Maar eerder nog bereikte hem een brief van zijn „welwillende vriend", de Prins van Oranje, dat hij niet twijfelde aan zijn bereidheid de bevelen van de Staten op te volgen en ook niet aan zijn beproefde oprechtheid en moed, maar dat hij hem niettemin aanmaande om, zo het tot een zeeslag mocht komen, zijn land en zijn reputatie hoog te houden: een duidelijke en onverdiende waarschuwing.

Kort daarop werden de beide De Witts door een opgeruide volksmenigte vermoord.

Van Engelse zijde poogt men De Ruyter tot verraad te bewegen. Hij wijst dit met dezelfde verachting en verontwaardiging af waarmee hij zijn anti-oranjegezinde onderbevelhebbers verdedigt tegen de beschuldiging dat zij onbetrouwbaar zouden zijn.

Als De Ruyter in September daaropvolgend met zijn vloot binnenloopt, en een aanzienlijk functionaris hem vraagt waar zijn verstand en zijn voorzichtigheid gezeten hadden, toen hij de brief ter verdediging van de De Witts geschreven had, antwoordt hij: „Wanneer het hier telande zo is, dat men de waarheid niet meer mag zeggen, dan zijn wij er slecht aan toe. Niettemin zal ik de waarheid zeggen zolang mijn ogen kunnen zien."

Als alle Hollanders zulke ziende mensen zouden zijn als deze man, dan mocht mijn wens zijn dat zij de wereld van nu ten voorbeeld zouden dienen.

(Vertaling Tr. Noordenbos-de Klerk)

F. van der Kooi

GEDACHTE AAN DE DOOD

„Wanneer ik mijn bestaan beëindig," dacht ik, —. Aldus was mijn gedachte en meer niet. Ik was blij dat ik dit zo rustig kon denken. Misschien was het de gedachte op zichzelf, die mij zo rustig maakte. Hoewel de vorm nog maar een halve zin was, en logisch een aanvulling vereiste, voelde ik niet de minste noodzaak, die er bij te zoeken. De vraag: „Wat dan?" was trouwens niet te beantwoorden. Nog niet, tenminste. En, hoogstwaarschijnlijk, zelfs dan niet. Wat dan? — dan niets....

„Wanneer ik mijn bestaan beëindig," klonk als een langzame versregel, met een stemverheffing op het eind, en toch een slot; maar tevens een afwachting zonder ooit een slot; alsof er een vraagteken achter kon en nooit een antwoord: een eindeloos zwijgen, vervuld met de eindeloze echo van een vraag....

Desondanks was het geen vraag, maar een zekerheid. Ik probeerde het, gezien de woordorde, als een antwoord op een vraag te beschouwen: „? — ? — ? — ?" Antwoord: „Wanneer ik mijn bestaan beëindig!" Dan zou die vraag naar een tijdstip van iets moeten informeren. Van iets dat tegelijk met het beëindigen van het bestaan zou intreden of eindigen. Maar van wat? Zo'n vraag was er niet geweest, en bovendien zou dan de stem aan het eind van het antwoord dalend-afsluitend zijn. Ook zou de inhoud van die vraag dan als aanvulling van de bijzin herhaald kunnen worden en de zin zou toch volledig worden, wat voorzeker mijn bedoeling niet was.

Neen, hier viel niets anders mee aan te vangen, dan wat er gezegd was, uitgezweefde versregel on-af, en zwevende gehouden: „Wanneer ik mijn bestaan beëindig,...." Nu is dit op zichzelf zo rustig gezegd, zo zonder emotie en angst, zo filosofisch, neutraal en verheven, dat het wel lijkt of die rust zelf de aanvulling is, die ieder syntactisch vervolg vervangt. Daarom herhaal ik het zo graag. Het on-af zijn wordt afgemaakt door het zwijgen, en dit houd ik zodoende eeuwig. Om het toch in woorden uit te drukken: „Wanneer ik mijn bestaan beëindig....", (wanneer ik dat *zo* zeg, en meer niet, *dàn*....) „dan voel ik mij zo rustig worden." Dat wil alleen zeggen, dat ik mij rustig voel, wanneer ik iets *zeg:* niet, wanneer ik.... want ik beëindig mijn bestaan niet, en ik weet ook niet wanneer dit gebeuren zal, hoewel het verbindingswoord „wanneer" — dat hier niets verbindt — wel zulk een tijdstip veronderstelt.

Wieg ik mij dan met een fraze in rust? „Als ik sterf, of doodga" wekt onmiddellijk angst, schrik, voorstelling van pijn, en misschien wel van hellestraffen in een of andere vorm, het klinkt zo passief. „Wanneer ik mijn bestaan beëindig", klinkt zekerder van zichzelf, zo niet actief, dan toch beheerster, rustiger, alsof. . . .

. . . . („Mijn bestaan": een ding dat ik heb, dus dat ik niet zelf ben, iets waar ik naast kan staan om toe te zien hoe het beëindigd wordt — ook heb ik al zoveel taken in mijn leven beëindigd, en dat gaf altijd een gevoel van disponibel zijn, van vrij-worden, dus nu beëindig „ik" de grote taak van het bestaan, en blijf zelf vrijer dan voorheen bestaan) . . . .

. . . . kortom: alsof het „mij" niet aangaat! Maar wat is dit „mij" dat zijn bestaan niet aangaat? Bestaat het? Dan heeft het een bestaan dat het wèl aangaat, een tweede bestaan. Dan wordt dit „mij", en *zijn* bestaan, daardoor *niet* beëindigd. Dit zou dan eindelijk de aanvulling kunnen zijn: „Wanneer ik mijn bestaan beëindig, dan ga ik over in een tweede bestaan, een eigenlijk „ik" (dat reeds in de eerste zin „eigenlijk" bedoeld was, immers hoe kan het anders het eerste bestaan beëindigen?).

Maar dit is onjuist. Het was oorspronkelijk niet zo bedoeld. Er was maar één ik. Het „ik" van altijd, dat *nu* bestaat. Door de actieve en overgankelijke werkwoordsvorm (iets-anders beëindigen) komt dit „ik" in een agens-positie (het wezen dat het beëindigen uitvoert). Maar dat is al een dwaalspoor, want het „iets-anders. . . . " *is* niet iets-*anders*, al biedt de taal de mogelijkheid „mijn bestaan" te zeggen net als „mijn brief" of „mijn koffers-pakken"; dat lijdend voorwerp „iets" is *hetzelfde* als het onderwerp „ik", zodat die rustige fraze van eeuwige homo-faber met allerlei mogelijke taken eigenlijk wordt: „Wanneer ik *mij* beëindig", en dat kan, als men per se een scheiding wil behouden tussen onderwerp en lijdend voorwerp, alleen maar betekenen: „Wanneer ik mij van kant maak".

Maar dat was allerminst mijn bedoeling! En bovendien klopt dat alleen maar grammaticaal, niet logisch. Want wanneer „ik". . . . „mij". . . . van kant maak, dan betekent dat, dat „ik" langs een zekere weg, die niet zo eenvoudig is, het besluit neem tot zelfmoord, dan mijn voorbereidingen tref, daarna het dodingstuig hanteer, en het blijf hanteren (hoe kort misschien ook) tot het procédé van levensbeneming over een zeker kritiek punt heen is, waarvanaf het een proces wordt (hoe kort ook) dat voor zichzelf zorgt. Tot dat kritieke punt handel „ik", inderdaad. Maar daarna ben „ik" passief (al is het dan ook een

split second), d.w.z. „ik" beëindig niets meer, ik word geëindigd door de gevolgen van mijn daad, of liever ik eindig; ik voel eventueel mijzelf eindigen. Dit is een ander ik, niet meer de agens. De agens kan zich hier, als agens dus, niet alléén beëindigen, behalve zoals altijd trivialerwijze bij elk staken van een handeling, wanneer hij dus agens-af wordt, aftreedt als agens van een bepaalde handeling, en dat is bij een *geslaagde* zelfmoord het kritieke punt waar de dood onvermijdelijk wordt en verder voor zichzelf zorgt, bij een *niet*-geslaagde reeds eerder (te vroeg, voor de bedoeling). De ware beëindiging heeft iets later plaats, bij een ander ik, dat niet mee ageert. Misschien zelfs een „ik", dat het ná dat kritieke moment niet met de agens eens blijkt te zijn. Het zou een wonder zijn, wanneer die twee het precies eens waren. Het aan-z'n-einde-komende „ik" wordt dan pas onthuld, dus als het te laat is om nog iets anders uit te voeren dan juist sterven. In het tijdsverloop tussen kritiek moment en einde moet het zich voegen, desnoods in een split second. Misschien is het de zelfmoordenaar eigenlijk wel om die onthulling te doen; vooral wanneer die op geen enkele andere manier te bereiken valt, en het ononthuld blijven hem ondraaglijk wordt. De twee ikken bij zelfmoord zijn dus in ieder geval (op zijn minst!) verschillende staten van hetzelfde ik: de agens een gevangen blind deel-ik (of een aangewend pseudo-ik), dat zijn onwerkelijkheid op een of andere manier onbegrepen als onverdraaglijkheid beseft, en het ononthulde „ik" (rest, òf totaal) dat op geen andere manier te ontdekken valt. „Ik beëindig mij" („ik maak mij van kant") is dus geen gewoon wederkerend werkwoord. Voorzover „ik" als agens optreedt, is zijn objekt niet hijzelf, maar „zijn" pols, keel, hart, darmsysteem, etc. „Zich beëindigen" is au fond (d.i. wanneer het einde intreedt) niets anders dan „eindigen", en de reeks gebeurtenissen, die daartoe leidt, moge medisch of juridisch of psychologisch van belang zijn, ten opzichte van het ik als totaal, en van het bestaan, komt het alles op hetzelfde neer. „Wanneer ik mijn bestaan (d.i. mij) beëindig" — is dus niets anders dan een taalspelletje, en de rust die het geeft is de bedriegelijke rust van een speler.

Laat ik het nog eens proberen: „Wanneer ik mijn bestaan beeindig. . . ." Inderdaad, het is een spelletje. Er hoort een lange zwarte jas bij, en een zwarte das met boordje, en eigenlijk een wassen gezicht, zoals men ze ziet in een museum of panopticum. En dat is nog maar de eerste bekleding. De tweede bestaat uit een houten balustrade en een klankbord. De bekledingen strekken zich nog verder uit, stenend en plavuizend, welvend, wandend, om een acoustiek te vormen voor de

fraze, die zonder aandeel van de persoon in 't zwart die haar uitspreekt door deze wijdere omkledingen galmt. Men kijkt onwillekeurig in verschillende richtingen om zich heen, zo weergalmt de fraze, zo schijnt ze gegalmd te worden door de hoeken en holten van de wijdere omkleding zelf, en dat is „gezellig", de ogen en oren schieten heen en weer als in een druk en zorgeloos gezelschap, men kan er zich in thuis voelen, veel lekkerder nog dan bij het kijken naar de persoon in 't zwart, ook al ziet men hem nauwelijks vanwege het zwart, ook al vormt hij bijna een architectonisch onderdeel van de wijdere omkleding en doet zelf mee aan het weerkaatsen. De galm der fraze is aangenamer dan de redenaar zelf, want uit het geconsacreerde en nog steeds onschadelijke boordje komt zijn bloot gezicht te voorschijn, en dat is, hoe bijgekapt ook en in de plooi der fraze gezet, iets griezeligs. Zo griezelig, dat het een verfrissende opluchting is, er aan te denken hoe dat blote gezicht zich voortzet in een nog veel grotere bleke blote rups met een bloederig schokkend hartmechaniek en vuile darmen, een lichaam dat sterven en rotten moet, want dit ressorteert tenminste after all als je 't *goed* beschouwt onder de anatomie en de physiologie des mensen en dat zijn gezellige wetenschappen maar de griezel die zich verbergt in het gezicht dat gegalmd heeft ressorteert nergens onder, zelfs niet onder de kennis-en-kunst der psychologen en romanschrijvers, die er toch zo gezellig veel over te vertellen hebben.

Ook griezelig is, dat hijzelf (of wat zo heet) een weerkaatsend ornament wordt van zijn eigen omkleding en dat hij de frazengalm weerkaatst die uit de gewelven komt, alsof *die* de galm voortbrachten, en hij niet anders deed dan terugkaatsen — wat een gipsen engel in een kerk ook doet.

Eigenlijk is alles griezelig. De fraze zelf, die eerst nog zo kalmerend leek, wordt tenslotte een concentratie van griezel. Het gàlmen alleen is vertrouwd, net zo gewoon als het blazen in een orgelpijp, of het slaan tegen een ijzeren paal, maar als je er op let veel lelijker, een van de toppunten van lelijkheid, een asphaltboor heeft tenminste nog rhythme, deze galm heeft noch rhythme noch een harmonie van selecte trillingsgetallen, luister: wat een strompelen, wat een gesleep en geplof, als van een invalide over een nachtelijk slagveld, men kan er klagen in horen en kindergehuil en knarsen. Het is de loeiende neusklank van roerdompen en zeeleeuwen, van grote moeraspadden en verdoemde zielen. Goed, dat is alles nog vertrouwd, dat is allemaal nog prenteboek en opera, zelfs de verdoemde zielen; dat behoort allemaal nog tot analyseerbaar, te-plaatsen en amusant *geluid* — maar dat dit

genre van geluid iets *te betekenen* heeft en dat het tevens niets betekent, en iets tegelijk niets is, en dat het „iets" afschrikt zozeer en zo automatisch dat het onvoorstelbaar gebleven is en dat het „niets" eveneens afschrift als het begin van een hersenschudding die niet doorgaat — ik wil het niet eens meer griezelig noemen, ik wil er niet eens meer over praten, ik wil er geen woord, geen *woord* —.

A. Kok

VERZEN

mijn honden zijn gestorven van de wind,
ik ben een herder, maar bezit geen schaap;
de lucht is zuur, het onkruid in het grint
groeit vochtig langs de wanden van de slaap.

afwezig staar ik in de schemering,
er dansen muggen boven het moeras;
ik heb geen naam en de herinnering
is een geledigd en ontnuchterd glas.

ik word soms wakker en dan kraakt de trap,
het klimop huivert en de tijd verzaakt;
ik houd de adem in, er volgt geen stap,
ik zie mijn handen liggen, oud en naakt.

een grijze loomheid hangt rondom het huis,
de nacht staat hijgend achter het gordijn;
de stilte maakt geluiden in het gruis,
ik drink mij zat aan haar verschaalde wijn.

alles blijft eender, muf en vormeloos,
ik wacht met een hard hoofd, het wordt geen dag;
ik leef op voorschot en tracht vruchteloos
een gat te denken in het groeiend rag.

ik hoor er bij, voor minder gaat het niet,
mijn woorden worstelen mistroostig mee;
de vogels zijn gevlucht, ik heb geen lied,
alleen een prent met een verschoten zee.

geen regen en geen wind
geen wolken die ons het symbool
vervalsen
alleen een stenen pad
langs de omgewaaide boom
van onze kennis
wij knielen ons moe
voor dode demonen
die wij lucht inblazen

dit zijn goden
hun schedels
bleken in het zand
ik schud het stof
van mijn voeten
spuw het zuur
van mijn mond
ergens in de woestijn
is water
stenen worden brood
ik heb geen honger meer
ik heb dorst

R. F. Beerling

MACHT ALS WERKELIJKHEID

In 1946 werd in Chicago een symposium belegd over het onderwerp „Conflicts of Power in Modern Culture". Meer dan 60 anthropologen, psychologen, paedagogen, filosofen, theologen en historici lieten hun licht schijnen over de verschillende facetten van het probleem. Zij waren door de organisatoren der conferentie uitgenodigd om een antwoord te geven op de vraag: „How can we retain the essensential advantages of our civilization, including its scientific and material assets, and yet bring the quest for power and the tendency toward aggression under control?" Maar opvallender dan deze vraag was de vaststelling in de oproep tot het symposium, dat „Western culture ... bears as one of its most characteristic features an emphasis upon the power element".

Een dergelijke formule zou een halve eeuw of zelfs korter geleden heftige betwisting hebben uitgelokt. Geen woord in het 700 bladzijden tellende verslag[1] van de gesprekken te Chicago verraadt, dat één der deelnemers de juistheid ervan in twijfel trok. De macht als een kenmerkend ingrediënt van de westerse beschaving werd unaniem erkend. Het was een vanzelfsprekende veronderstelling. Wanneer erkenning een voorwaarde inhoudt van beteugeling dan opent zij hoopvolle perspectieven. In elk geval betekent zij het einde van het illusionisme aangaande de macht, waardoor het westerse denken al te lang begoocheld is geweest. Humanistische, progressistische, scientistische en evolutionistische ideeën hebben dit evolutionisme in de hand gewerkt. Zij vormen bestanddelen van het genre der „lineaire ideologieën", die de geschiedenis globaal reconstruëren als een continu-proces van rationalisering: van „primitief" naar „geciviliseerd", van bijgeloof naar kennis, van praelogica naar logica, van substantieel naar functioneel denken, van antagonisme naar solidariteit, van despotisme naar vrijheid, van particularisme naar kosmopolitisme. „All imperfection must disappear" is volgens Spencer het gebod van de universele wet der natuur, waarvan de beschaving slechts een onderdeel uitmaakt: „all of a piece with the development of the embryo or the unfolding of a flower".[2]

[1] „Conflicts of Power in Modern Culture", a Symposium ed. by Lyman Bryson, Louis Finkelstein and R. M. MacIver (1947).

[2] Herbert Spencer: „Social Statics, or, The Conditions Essential to Human Happiness, Specified, and the First of Them Developed" (1865) bl. 78-80.

De macht als een fysiek, psychologisch, sociologisch, moreel en volgens sommigen zelfs metafysisch probleem beleeft een renaissance in de wetenschappelijke litteratuur, omdat zij in de werkelijkheid opnieuw haar... macht bewezen heeft en haar door de Amerikanen met een slagvaardige term als *escapism* gekwalificeerde negatie onmogelijk heeft gemaakt. Lange tijd heeft men gemeend, dat de macht voorbestemd en bezig was te verdwijnen, dat zij door de gestadige toeneming der beschaving en een meer rationele inrichting der maatschappij langzamerhand zou afnemen, totdat er ten slotte in het geheel geen macht, maar nog slechts vrijheid, recht, humaniteit en eeuwigdurende vrede zouden overblijven. Men zag de macht onderworpen aan een onweerstaanbaar proces van sublimering of verdamping, waardoor haar scherpe klauwen geleidelijk tot fluwelen handschoenen evolueerden. Zij werd opgevat als een *Schönheitsfehler,* een rand- of oppervlakteverschijnsel, aan natuurlijke slijtage onderhevig dan wel met een grote krachtsinspanning weg te organiseren. De lijn van wat Morgenthau *perfectionist escapism* noemde loopt ongeveer van de Abbé de Saint-Pierre naar Wilson. De litteratuur uit de 18de, 19de en vroeg-20ste eeuw varieert onvermoeid het thema van de „wet van de afnemende macht van de macht" in de geschiedenis. Het in 1947 verschenen boek van B. de Jouvenel over de macht verraadt in zijn ondertitel („Histoire naturelle de sa croissance") een volkomen omkering van het perspectief.[3]

Nog in 1926 wilde F. Wieser aantonen „wie sich das strenge Gesetz der äusseren Macht im Laufe der Zeit zu den milderen Geboten von Recht und Sittlichkeit wandelt". In de verhouding tussen gerijpte cultuurnaties is er volgens deze schrijver geen taak meer voor het geweld en gebiedt de „wet van de macht" zelf, dat de strijd op de wapenen wordt gestaakt. Uiterlijke macht verschilt van innerlijke macht „slechts" door de middelen, die zij aanwendt. De beslissende dragers der uiterlijke machten zijn bepaalde „innerlijke sleutelmachten", die de toegang openen tot de heerschappij. In de loop der geschiedenis groeit het aandeel der innerlijke machts-aggregaten zodanig, dat zij het omhulsel der uitwendige macht, onder de beschutting waarvan zij rijpen, tot springen brengen „und vielleicht wird einmal der Tag kommen, an welchem das ultimum remedium der äusseren Macht nicht mehr aufgerufen zu werden braucht, weil die inneren Mächte beruhigt und ins Gleichgewicht gekommen sind".[4]

[3] Bertrand de Jouvenel: „Du Pouvoir. Historie Naturelle de sa Croissance" (1947).

[4] F. Wieser: „Das Gesetz der Macht" (1926) bl. III en 11.

Krabbe kon in het begin van deze eeuw nog zonder veel tegenspraak constateren, dat wij niet meer leven onder de heerschappij van natuurlijke of geconstrueerde personen, maar onder die van normen, geestelijke krachten.[5]. „Het oude fundament waarop het gemeenschapsleven grotendeels gerust heeft, het persoonlijk gezag ener Overheid, heeft moeten plaats maken, maakt althans in toenemende mate plaats voor een grondslag, die aan de geestelijke natuur van de mens is ontleend. Hier ligt de bron waaruit krachten van de volste realiteit ontspringen en waardoor plichten in ons levendig worden. Deze krachten heersen in de strengste zin van het woord". Het verwijt van Krabbe tot de aanhangers der traditionele staatsleer luidde, dat zij, hoewel men ook in internationale verhoudingen de heerschappij van het recht zag toenemen, weigerden de principiële stap te doen om de macht van de staat tot het gezag des rechts terug te voeren.

Krabbe's vaststelling, dat er geen buiten het recht gelegen macht meer mag worden gepostuleerd en dat in toenemende mate de uitwendige machten door innerlijke, in de mens levende en uit de mens voortkomende geestelijke krachten verdrongen worden, is het voorbeeld van een anti-voluntaristische sublimeringstheorie aangaande de macht, die uiteindelijk teruggaat op de aprioristisch-universalistische leer van een onpersoonlijk natuurrecht. Slechts twaalf jaar later werd de eenzijdigheid van dit enigszins gehypertrofeerde normativisme beantwoord met de decisionistische leer van Carl Schmitt, die ervan uitgaat dat alle „echte" politieke theorieën de „slechte" mens veronderstellen en dat „het beste in de wereld een bevel is".[6]

Een typisch-19de eeuwse socioloog als Novicow[7] stelde, onder invloed van het Darwinisme, voorop, dat de strijd om het bestaan wel een universeel en permanent verschijnsel is, maar verzachtte dit realistische inzicht door een progressieve kijk op de evolutie. De strijd om het bestaan vertoont chemische, astronomische, biologische en sociale aspecten. Het resultaat is betere aanpassing bij de omgeving, d.w.z. toenemende harmonie tussen subject en object. De geschiedenis van de menselijke worsteling speelt zich in vier fasen af. Er is fysiologische, economische, politieke en intellectuele strijd. Zij kunnen onderscheiden worden naar de doeleinden, die zij beogen en de vormen, waarin zij zich afspelen. Het doel van de fysiologische strijd is de verwerving

[5] H. Krabbe: „De moderne Staatsidee" (1915) bl. 8.
[6] C. Schmitt: „Der Begriff des Politischen" (Arch. f. Sozialwiss. 1927).
[7] J. Novicow: „Les luttes entre les Sociétés humaines et leurs phases successives" (1896).

van voedsel en het middel, waarvan hij zich bedient, de uitroeiing, eventueel de consumering van de vijand. De inzet van de economische strijd is de verzekering van bestaansmiddelen, de cumulatie van slaven en rijkdommen, enz. en tot de vormen, waarin hij zich afspeelt, behoren rooftochten, confisceringen en heffingen. Het doel van de politieke strijd — waarin de economische geleidelijk overgaat — is de verwerving van economische privileges met politieke dwangmiddelen, overheersing, bevrediging der nationale ijdelheid, enz. Hij speelt zich af in de vorm van usurpatie, verovering, bezetting, annexatie. De intellectuele strijd ten slotte wordt gevoerd voor de bevrediging van zekere geestelijke en zedelijke behoeften. De inzet kan zijn de verbreiding van een bepaalde godsdienst of ideologie door middel van „heilige oorlogen", intellectuele vervolging, critiek, overreding. Vooruitgang nu is niets anders dan de geleidelijke toeneming van hogere en mildere strijdvormen ten koste van primitieve en barbaarse. De conflicten zullen nooit verdwijnen, maar zij nemen voortdurend meer intellectuele en rationele vormen aan. Deze progressieve transformatie is het uitvloeisel van de universele biologische wet, volgens welke alle levende wezens ernaar streven pijn te vermijden en genot te verwerven. Oorlog in de fysiologische zin van het woord is gedoemd te verdwijnen.

Hoe dramatisch in betrekkelijk korte tijd het klimaat ook met betrekking tot dergelijke in wetenschappelijke termen geklede geluksverwachtingen veranderd is moge blijken uit de woorden van een hedendaags Amerikaans socioloog aan het adres van Novicow's geestverwant Vacarro: „Perhaps Vacarro has been given rope enough with which to hang himself... A little knowledge of the world in the years since Vacarro wrote is the best commentary". Dezelfde socioloog merkt over Novicow op, dat hij was „fortunate enough to die in 1912"...[8]

Deze drie aan vrij recente litteratuur ontleende voorbeelden werpen een duidelijk licht op de geestesgesteldheid, waarin vroegere geslachten de confrontatie met het machtsverschijnsel voltrokken. Zij behoren onmiskenbaar tot de reeds eerder gesignaleerde grote familie van de (gesaeculariseerde) „lineaire ideologieën", die sinds de Verlichting de overhand hebben gekregen op het denken over geschiedenis en maatschappij: van uitwendige macht naar inwendige sleutelmacht (Wieser), van autocratie naar nomocratie (Krabbe), van lichaam-tegen-lichaam naar argument-tegen-argument of van kannibalisme naar propaganda (Novicow). Het zijn de laatste stemmen van een tegen het christelijke

[8] H. E. Barnes: „An Introduction to the History of Sociology" (1948) bl. 574 en 438.

zondenpessimisme eerst aarzelend ingezet, dan aanzwellend en ten slotte schuchter wegstervend koor, op welks harmonieën de macht uit de wereld scheen te vlieden. Het werd overstemd door de massale kakofonie van twee wereldoorlogen en een somber tonaal geruis, waarvan alleen de toekomst zal kunnen uitmaken of het naspel dan wel prelude is geweest. Theoretisch vond het illusionisme aangaande de macht zijn dissonerend contrapunt in een romantisch cynisme, dat van de beide eenzijdigheden nog altijd het meer verwerpelijke is. Deze ontwikkeling suggereert, dat de macht niet alleen in haar uitingsvormen, maar ook in haar interpretatie een zekere dialectiek vertoont. De these (haar negatie of miskenning) verwekt een antithese (haar verheerlijkende aanvaarding). Beide elkaar uitsluitende standpunten zijn innerlijk onhoudbaar en worden door de historische ervaring beurtelings weerlegd. Zij vinden hun synthese in het critische machtsrealisme.

Het zou niet voldoende zijn indien het critische realisme aangaande de macht de dominerende trek in de hedendaagse openbare of wetenschappelijke mening mocht blijken. Het moet gebaseerd zijn op een dieper onderzoek naar het wezen van de macht. Daarop vooruitlopende valt te zeggen, dat het „anti-escapistisch", de macht opvat als een grondig en duurzaam verschijnsel, onvervreemdbaar aan het mens-zijn. Dit houdt geen ontkenning in van haar dynamisch karakter, integendeel: macht is kaleidoscopisch en in onophoudelijke onrust. Rijk geschakeerd in haar openbaringen, lijkt zij onuitputtelijk in haar metamorfosen, transformaties en camoufleringen. Er is geen vorm, waarin zij zich permanent vastzet en geen bedding, die zij niet doorbreekt. Het is evenwel principieel ontoelaatbaar deze innerlijke bewegingsallure van de macht evolutionistisch uit te leggen als een in één bepaalde richting stuwend proces, in het verloop waarvan haar elementaire gestalten en barbaarse perverteringen langzaam maar zeker plaats zouden maken voor een evenwichtstoestand op hoger plan. De belijdenis van een dergelijke ideologie wordt steeds weer door de macht zelf gestraft en wij mogen in haar herhaling niet opnieuw vervallen. Wel lopen er lijnen van naakte naar omklede, van arbitraire naar functionele, van persoonlijke naar onpersoonlijke, van bandeloze naar gebonden, van egoïstische naar sociale macht, maar wij hebben hier geenszins te maken met onomkeerbare en stereotype reeksen. Het gezichtspunt der successie, waaronder de macht eertijds globaal werd geplaatst, moet vervangen worden door het simultane perspectief, dat het pluralisme van haar aspecten ziet als voortdurende actualiteit. Zij gaat als het rhythme der getijden de beide heraklitische wegen voort-

durend op en neer. Haar levenselement is niet het luminisme, maar een dramatisch clair-obscur. Zij vertoont gewelddadige en destructieve, maar ook weldadige en constructieve aspecten, zoals zij in haar psychologische werkingen zowel aantrekt als afstoot, fascineert als vrees inboezemt (niet alleen anderen, maar, overdrachtelijk gesproken, ook zichzelf).

De macht is een door-en-door ambivalent fenomeen. Indien wij het optimistische illusionisme moeten verlaten (De Jouvenel noemt het een *chimère,* dat de macht zich uit egoïstische oorsprongen geleidelijk sociaal zou veredelen) dan geldt hetzelfde voor het moralisme, dat tot haar principiële verwerpelijkheid besluit. Dat de macht „an sich böse" zou zijn „gleichviel wer sie ausübe" (Burckhardt) of altijd zou corumperen (Lord Acton) is een burgerlijk-humanistische misvatting en een uitvloeisel van de ingewortelde gelijkstelling van macht met politieke macht en van deze met potentieel of actueel geweld. Voorzover het moralisme geen geloof hecht aan een geleidelijke verbetering van het politieke fatsoen („van machtspolitiek naar rechtspolitiek", „van strijd naar redelijk overleg", „van slagveld naar conferentietafel") is het welhaast gedwongen een dubbele standaard te dulden en de politiek op te sluiten in een reservaat, waarbinnen de gladiatoren-moraal zich kan uitleven, terwijl daarbuiten andere maatstaven worden hooggehouden. Deze vorm van escapisme, tot op zekere hoogte passend bij de scheiding van staat en maatschappij in de liberalistische aera, is geheel onhoudbaar in een constellatie, welke het totale karakter der politiek aan het licht heeft gebracht.

Men zal van het veranderd standpunt met betrekking tot de macht, hier als critisch realisme gekarakteriseerd, misschien verslapping der waakzaamheid duchten en het als „derde weg" voor een compromis tussen illusionisme en cynisme aanzien. Dit is een dwaling. Het illusionisme is machteloos tegenover de macht, omdat het abstract normistisch en het cynisme, omdat het principieel normloos is ingesteld. Brute machtsideologieën berusten op pessimistische anthropologieën en irenische rechtsideologieën op een overspanning van de „humane potentie". Beide zijn schadelijke eenzijdigheden. Kant construeerde de eeuwige vrede uit de kunstige inrichting der natuur en stelde als zedelijke regel op, dat de mens nooit als middel tot iets anders mag worden gebruikt; anderzijds achtte hij hem uit te krom hout vervaardigd om er ooit iets rechts van te kunnen timmeren. Beide visies moeten in het oog worden gehouden. Zij scherpen ons de positie in van de mens als het meest dubbelzinnige wezen der schepping. Het zelfgenoegzame

beeld van de mens als de „kroon der schepping" loopt gevaar de stam te doen vergeten, waarvan de wortels diep in de grond reiken. Wel steekt de mens boven alle levende wezens uit, omdat hij met overleggend bewustzijn, zedelijk streven, godsdienstig gevoel en zin voor schoonheid is uitgerust, maar daartegenover kan hij dieper zinken dan enig schepsel en verstrikt raken in schuld. „Der Mensch kann die Natur nicht erreichen ...; er ist entweder über ihr oder unter ihr" (Hebbel). De slechtheid is iets exclusief menselijks. Een roofdier wreed te noemen is een anthropomorfiserende spreekwijze. Want wreedheid veronderstelt toeleg, doelbereiking met bepaalde middelen. Mensen kunnen mensen martelen en mensen kunnen dieren martelen, maar dieren kunnen mensen noch dieren martelen, omdat zij geen middelen kunnen uitdenken om mede-schepselen met psychische of fysieke dwang te breken. In het beeld van de mens, dat wij ons vormen, heeft het sublieme een plaats naast de wreedheid, die misschien als de uiterste vorm van slechtheid kan worden beschouwd.

Uit de geschiedenis der menselijke zelf-interpretatie blijkt, dat de mens zich altijd heeft uitgelegd onder het tweevoudig aspect van normwezen — d.w.z.: een principieel *novum* in de scheppingsorde — en van natuurwezen, laatste schakel binnen een grote continuïteit. Wanneer Kant de mens slecht noemt naar zijn sensibel en goed naar zijn intelligibel karakter, dan beoogt hij hetzelfde als Pascal met zijn *duplicité de l'homme.* En wanneer Pascal de menselijke *misère* plaatst tegenover de dierlijke *nature,* dan geeft hij hiermee te verstaan, dat de mens kan vallen en het dier niet. Maar indien de mens kan vallen dan houdt dit in, dat hij van een hoogte valt, die voor het dier onbereikbaar is. Dus is de menselijke *misère* tegelijk het teken van de menselijke *grandeur.* Men kan deze val verbeelden in een religieuze mythe als moedwillige verwijdering van de oorsprong, waarvan de gevolgen zich uitstrekken over alle latere geslachten. Men kan haar ook verstaan uit de polaire menselijke natuur zelf als een zich steeds herhalend drama. Verwijdering van de oorsprong wil dan zeggen achterblijven of tekortschieten bij de eis, die de mens zichzelf voorhoudt.

Op ons onderwerp overgebracht wil dit het volgende zeggen. Dat de mens voortdurend zijn toevlucht neemt tot vormen van macht, die uiteindelijk op fysiek overwicht berusten, en dat hij voor die macht steeds door de knieën gaat, bewijst, dat hij een natuurwezen is. Dat de mens deze macht op zich kan laten breken door, uiteindelijk de dood verkiezende, „geen gehoor te geven" en dat hij er voortdurend op uit is haar door verzedelijking en verzakelijking in te binden, bewijst, dat

hij een normwezen is. Dat hij het eerste nooit geheel ontgaat en het tweede nooit geheel bereikt, bewijst, dat hij een dubbelzinnig wezen is, een „iets", zoals Pascal het ongeveer uitdrukte, tussen „alles" en „niets". In deze onbestemdheid moet de wezenlijke bestemming van de mens worden gezien. Hem is eigen om wat vergeefs gebleken is toch weer te ondernemen. Dit inzicht wijst zowel het utopisme als het oncritische realisme haar grenzen aan. Het (oncritische) realisme is tegenover het utopisme, zoals Carr het uitdrukt, „logically overwhelming" maar het kan ons nooit iets anders bieden dan een „naked struggle for power", omdat het geen aansporingen bevat.[9] Het illusionistische „geleidelijkheidsstandpunt" zakt onder de fatale dracht der feiten ineen, maar sleurt de normatieve weerbaarheid tegen de macht in zijn val niet noodzakelijk mee. Een boek als Mannheims posthume „Freedom, Power and Democratic Planning" vormt hiervan een levend bewijs. Het naast elkaar bestaan van uiterst geperfectioneerde sociale contrôletechnieken en van een massale, tussen cynisme en apathie slingerende vrees voor machten, waaraan de gemiddelde mens zich fysiek en mentaal geheel overgeleverd weet, is kenmerkend voor de hedendaagse situatie. Een dergelijke situatie is geheel onverenigbaar met de evolutionistische sublimeringstheorieën *à la* Novicow en Wieser. De macht laat zich op geen enkele wijze definitief weg-construeren. Wel laat zij zich — het ligt in haar wezen — voortdurend re-construeren. Dit dient steeds te geschieden in en uit een concrete, actuele constellatie, die historisch gesproken tot op zekere hoogte onvergelijkelijk is. De reconstructie kan in wat met een mengeling van trots en huiver het atoomtijdperk wordt genoemd niet met dezelfde middelen ter hand genomen worden als in een betrekkelijk ongemechaniseerde cultuur, omdat de macht zich daar in unieke vormen presenteert. De historische *Einmaligkeit* geldt evenwel niet onbeperkt. Wanneer Mannheim als het dilemma van onze tijd formuleert: „Lack of control leads to chaos — stringent controls confine us to a caged-in existence", dan laat hij daarop volgen: „Ultimately the solution depends on our insight and wisdom".[10]

Dit laatste nu is altijd zo geweest en zal altijd zo blijven. Het wijst erop, om aan het bekende beeld van Toynbee te herinneren, dat de variabiliteit der historische patronen het gevolg is van het heen-en-weer schieten van de tijdsspoel over één en hetzelfde weefgetouw. Wel

---

[9] E. H. Carr: „The Twenty Years' Crisis" (1940) bl. 113 en 118.

[10] K. Mannheim: „Freedom, Power and Democratic Planning" (1950) bl. 73.

moet men dus enerzijds zeggen, dat machtsconstellaties voortdurend veranderen en geen copieën te zien geven naar een vast model, maar niet minder geldt, dat het altijd „dezelfde" mens is, die met „hetzelfde" verschijnsel (zij het op steeds andere wijze) wordt geconfronteerd.

Deze confrontatie is — wat zij op het eerste gezicht niet schijnt te zijn — een confrontatie van de mens met zichzelf. Het beslissende onderscheid van het critische realisme tegenover het cynisme is, dat het de (naturalistisch als „oerfeit" geïnterpreteerde) macht niet onweerstaanbaar en zonder meer acceptabel acht. Het beslissende onderscheid tegenover het escapistische illusionisme is, dat het zich niet overgeeft aan valse voorspiegelingen van uiteindelijk gevaporiseerde machtsaggregaten. Zo beschouwd is, om een term van Jaspers te gebruiken, de stranding wel „het laatste", maar nooit „de laatste".

E. van Raalte

VOOR DE VERKIEZINGSDAGERAAD

De tegen de zomer van 1956 te houden verkiezing van de Tweede Kamer behoort tot die gebeurtenissen, welke, zelfs als men het betrekkelijke van de grootheid van dat evenement beseft, haar schaduwen vooruit plegen te werpen.

In het algemeen maken de Nederlandse kiezers zich meer met zekere, hun van nature aangeboren, degelijke vasthoudendheid dan in een hartstochtelijke, daardoor soms ietwat labiele, staatkundige vechtstemming ter stembus op. Bovendien brengt helemaal niet alleen het geldende kiesstelsel, doch juist ook de reeds terloops aangeduide diepgaande verankering van de verschillende politieke groeperingen met zich mee, dat bijkans steeds werkelijk grote verschuivingen in de politieke machtsverhoudingen achterwege blijven.

Niettemin bestaan er redenen om met ietwat grotere spanning dan anders de afloop van de over een achttal maanden plaats vindende electorale uitspraak tegemoet te zien. Vooral mede, omdat ditmaal reeds vrij vroeg een nogal levendig, tevens belangwekkend, voorspel viel waar te nemen. In het bijzonder heb ik hier het oog op wat er nu al sinds meer dan een jaar in het Katholieke kamp gaande is.

Het begon in Mei 1954 met het bisschoppelijk mandement, dat toen, begrijpelijkerwijze, vrij grote beroering in de politieke vijver veroorzaakte. Het was zo duidelijk als iets: de hoge R.K. geestelijkheid hier te lande achtte het zaak het hare te doen om zo mogelijk paal en perk te stellen aan een gang van zaken op staatkundig gebied, die zij bedenkelijk achtte. Zij keerde zich tegen de doorbraak naar de Partij van de Arbeid — en dus met name tegen die partij als doorbraakpartij — omdat, naar de stellers van het mandement verklaarden, die doorbraak „een even grote afbraak is van de eigen Katholieke partij." Tot dusverre heeft het mandement op dit punt in zoverre zijn beoogde uitwerking gemist, dat de Katholieke gelovigen of gelovige Katholieken, welke deel uitmaken van de Partij van de Arbeid, pal zijn blijven staan en aan de roepstem van de bisschoppen geen gehoor hebben gegeven. Daarentegen is in tweeërlei ander opzicht wel het een en ander voorgevallen, dat als gevolg van het mandement beschouwd moet worden. In de eerste plaats leidde het tot verbreking van de sinds bijkans tien jaar in zo menig opzicht heilzame nauwe samenwerking tussen de drie grote vakorganisaties, een resultaat, dat zowel uit een oogpunt van de

belangen van de werknemers als met betrekking tot de sociale verhoudingen ten onzent in het algemeen, in hoge mate bedenkelijk geacht moet worden. En voorts ziet het er naar uit, dat de bisschoppen een althans gedeeltelijk herstel van de Katholieke eenheid op politiek gebied wisten te bereiken getuige het besluit van de leiding van de door de heer Welter aangevoerde Katholieke Nationale Partij om terug te keren in de moederschoot van de Katholieke Volks Partij. Vermoedelijk zal op het tijdstip, waarop deze regelen het licht zien, de in de partijraad van de K.N.P. vereiste meerderheid van 3/4 wel haar uiteindelijk onontbeerlijke zegen aan dat besluit gegeven hebben.[1]

Hoe straks de kiezers hierop zullen reageren blijft voorshands nog een open vraag. Terecht kon mr. Burger, de aanvoerder van de fractie van de Partij van de Arbeid in de Tweede Kamer, gedurende het daar onlangs gehouden algemeen politiek debat, er aan herinneren, hoe de heer Welter nog slechts een jaar geleden uitriep: „De K.P.V. zal conservatief zijn of ze zal niet zijn." Hoe men het ook keert of wendt, het boetvaardig optreden van hen, die zich destijds van de partij van Romme afscheidden, omdat zij in hun ogen niet conservatief genoeg was en al te zeer bereid bleek tot samenwerking met de Partij van de Arbeid, kan enerzijds bij een deel van de Katholieke arbeiders voldoende twijfel doen rijzen omtrent het gehalte van progressiviteit van de K.V.P. om haar de rug toe te keren. En tegelijkertijd is denkbaar, dat een mogelijk nog niet zo gering aantal van de ruim 144 000 stemmen, in 1952 op de K.N.P. uitgebracht, aan Romme en diens aanhang zullen ontgaan wegens verdenking van ... te grote bereidwilligheid om te zamen met voorstanders van een progressief beleid in het Kabinetsbootje te stappen.

Tijdens bovenbedoelde algemene politieke beschouwingen, die uit de aard der zaak in belangrijke mate gekenmerkt werden door het feit, dat zij de laatste algemene beschouwingen waren, gehouden vóór de verkiezingsdageraad aanbreekt, heeft prof. Romme er allerminst een geheim van gemaakt, de opvatting te koesteren, dat hij en Drees, dat dus de K.V.P. en de P.v.d.A. kunnen samenwerken. Die uitlating was overigens niet zo verrassend, want de fractievoorzitter van de K.V.P. bezit veel te veel werkelijkheidszin om niet, met o.m. iemand als Drees, in te zien, dat wij in Nederland nu eenmaal op politiek bont gekleurde Kabinetten, op samenwerking van uiteenlopende staatkundige groepen aangewezen zijn. Mede uit dien hoofde heeft hij er zich natuurlijk

[1]) Inderdaad is het inmiddels zo gelopen.

wel voor gewacht bij voorbaat eventuele samenwerking met de P.v.d.A., en bedoeld is dan ongetwijfeld met onder meer de P.v.d.A., in de ban te doen. Trouwens, bijkans in één adem met die, tenslotte nog tot niets bindende verklaring, keerde dezelfde afgevaardigde zich, gelijk eveneens voor de hand lag, tegen mr. Burger en diens „vermaledijde" doorbraakpartij. Met name toen hij verkondigde, dat straks de verkiezingen ook zullen gaan over het koersen naar een tweedeling in het Nederlandse volk en het wegdrukken van de diepere levensbeginselen als grondslag voor een partij, of wel — o.a. het Rommiaanse ideaal — het vasthouden aan een partijvorming naar diepere levensbeginselen door hen, die ze duidelijk gemeen hebben.

Van de door mr. Burger geschetste „tweedeling", van de keuze, die er bij de stembus gedaan moet worden tussen „restauratie van het verleden" of „voortgezette progressiviteit", wilde, naar reeds uit zijn in 's lands vergaderzaal ten beste geven betoog bleek, prof. Romme niets weten. Kort daarna, op het te Utrecht gehouden „demonstratief" verkiezingscongres, gaf hij daarvan opnieuw duidelijk blijk. Of echter uiteindelijk het doen van de keuze, zoals mr. Burger die schetsmatig aangaf, te vermijden blijft, valt ten zeerste in twijfel te trekken. Nadat het kiezersvolk gesproken heeft, breekt nu eenmaal het ogenblik van Kabinetsformatie aan. En indien er dan sprake zou zijn van de vorming van een ploeg, waarin wederom o.a. ook de P.v.d.A. een belangrijke plaats zou innemen, kan het niet anders, of het hoge woord zal er uit moeten. Minder dan ooit toch zal laatstgenoemde partij zich, na de ervaringen van de jongste jaren kunnen, en zeker ook niet willen veroorloven, zonder voldoende waarborgen voor een behoorlijk stuk progressief beleid met groepen, die van huis uit een minder progressieve aanleg hebben, in één en dezelfde regeringsschuit plaats te nemen.

Kabinetsformatie

Hoe die waarborgen te verkrijgen? Hiermee kom ik terecht bij een vraagstuk, dat insgelijks — naast zeer veel, dat ik in deze enkele kanttekeningen onaangeroerd moet laten — onderwerp van gedachtenwisseling in het jongste algemeen politiek debat heeft uitgemaakt.

Van meer dan één kant was nl. aandacht aan theorie en practijk van Kabinetsformatie gewijd. Het in ons land, veel meer dan elders, zo gaarne gezongen lied van de zelfstandigheid, die zowel het Kabinet als het Parlement horen te bezitten alsook te tonen, had opnieuw geklonken, zij het ook wel in enigermate verschillende toonaarden.

De Minister-President nu, dr. Drees, was zo vriendelijk met „een

belangeloos, onbaatzuchtig advies voor de toekomstige formateurs" voor de dag te komen. Het luidde ongeveer als volgt. De formateur moet een ruime mate van zelfstandigheid bezitten, maar... hij kan niets beginnen, indien zijn opvattingen niet voldoende weerklank vinden bij de Kamer. Tussen twee haakjes, wat zullen onze senatoren wel denken van, zo al niet zeggen over die enkelvoudsvorm?!

Aanvaarding van een sterkere positie voor de formateur en van de mogelijkheid voor de fractieleiders, nadat zij eerst alles met de fracties hebben besproken — zo ging het advies voort — om verder het overleg tot een einde te brengen zonder voortgaande ruggespraak, zou in de ogen van dr. Drees van groot belang zijn. Volgens hem dient zich dit overleg slechts te bepalen tot enkele hoofdpunten, tot enkele richtlijnen voor een dan nader tussen de formateur en de door hem voor het Ministerschap bereid gevonden vogels van diverse politieke pluimage vast te stellen „volledig program". Naar het inzicht van deze inderdaad onbaatzuchtige raadgever aan hen, die straks met het formatiebijltje zullen hebben te hakken, moeten de fracties vooral ook haar neuzen niet steken in de vraagstukken van portefeuilleverdeling en van persoonsbenoemingen.

In theorie valt voor deze denkbeelden wellicht veel te zeggen. Zij zijn echter in de practijk bijkans nooit geheel en al te verwezenlijken. Hoe dikwijls toch bestaat er niet nauwe samenhang tussen de „richtlijnen", waarop een Kabinet in zee gaat en de verdeling van de portefeuilles?

Overigens gaf dr. Drees, gelijk niet anders te verwachten viel van iemand, die over zulk een rijke parlementaire ervaring beschikt, zelf alleszins blijk te beseffen, dat het een volslagen slag in de lucht is om bij Kabinetsformatie het beginsel van de zelfstandigheid inderdaad orthodox te willen doorvoeren. De werkelijkheid is immers, aldus merkte hij op, dat wanneer een formateur zich losmaakt van de partijverhoudingen, zich niet poogt te verzekeren van een redelijke mate van instemming, de zaak vastloopt. Dit om de eenvoudige reden, dat, zoals de verhoudingen tegenwoordig liggen, de personen, aangezocht als minister, van de richting der fracties, die tegen aanvaarding van de aangeboden plaats(en) zijn, zich niet beschikbaar zouden stellen.

Wie in 1956 tot taak zal krijgen een Kabinet in elkaar te zetten, kan men niets beters toewensen dan bij die gelegenheid eenzelfde realiteitszin aan de dag te leggen als die, waarvan vooral de laatste hier weergegeven passage uit 's ministers Drees uiteenzettingen getuigde.

Toen enige maanden geleden het even tere als pijnlijke vraagstuk

van de huurverhoging tot een Kabinetscrisis had geleid en men alle zeilen bijzette om het op genoemde klip gestrande schip tenslotte zo veilig mogelijke vaart te doen hervatten, lag het voor de hand, dat hiertoe contact tussen het demissionaire Kabinet en de fracties, waarop het steunde, onontbeerlijk was. Men zal zich herinneren, hoe daarna mr. Oud en zijn V.V.D.-fractiegenoten, die nu eenmaal sinds 1952 deel uitmaken van Harer Majesteits meest loyale oppositie, zoals het volgens de klassieke Engelse term heet, verbolgen over het alleszins voor de hand liggende feit, dat men hem niet in dat beraad had betrokken, bij de behandeling van het nieuwe ontwerp inzake huurverhoging, de zaal verlieten. Dat viel met geen enkel deugdelijk argument goed te praten, was er zowel staatsrechtelijk als staatkundig glad naast.

Het geschil over Nieuw-Guinea

Tot de eer van mr. Oud zij dan thans vermeld, dat hij inmiddels tot een beter inzicht gekomen schijnt te zijn. In verband toch met de in het algemeen politiek debat nog opgeworpen vraag, of onze delegatie ter Algemene Vergadering van de Verenigde Naties niet goed zou hebben gedaan door weg te lopen aangezien tegen de officiële Nederlandse wens in opnieuw de kwestie Nieuw-Guiunea op de agende was geplaatst, maakte hij kenbaar, dat hetgeen men misschien volgens zijn gevoel gaarne zou willen doen, uit verstandelijke overwegingen toch achterwege dient te laten!

Ook minister Drees heeft nog het zijne over deze aangelegenheid gezegd. Hij wees er o.m. op, dat navolging van het Franse voorbeeld — verlaten der Assemblée aangezien deze besloten had het vraagstuk Algiers op de agenda te zetten — ook al onjuist ware, omdat men de beide gevallen niet op één lijn kon stellen. Ter zake van Algiers toch, zo merkte de minister-president op, doet er zich geen geschil met een andere mogendheid voor. „Bij Nieuw-Guinea is" — aldus de door hem in dit opzicht terecht onderstreepte tegenstelling — „het uitgangspunt geweest een geschil tussen twee staten."

Deze vaststelling stemt op zichzelf tot voldoening. Zij houdt toch, zij het dan een wat late, erkenning in van het juridisch onomstotelijke feit, dat er nog steeds tussen Nederland en Indonesië een geschil bestaat. Zulks, doordat de twee partijen er nog steeds niet in geslaagd zijn om ten aanzien van dat geschil tot overeenstemming te komen. Het getuigt m.i. van wijs beleid van onze regering, dat zij, naar ik althans uit het hier aangehaalde meen te mogen opmaken, niet langer het bestaan van een geschil ten enen male blijft ontkennen.

Grondwetsherziening bij mootjes

Kort geleden heeft de Tweede Kamer met overgrote meerderheid twee van de acht voor de komende verkiezingen in eerste aanleg te behandelen voorstellen tot Grondwetswijziging aangenomen. Te weten de ontwerpen, die beogen de Tweede Kamer 150 in plaats van 100, de Eerste Kamer 75 in stee van 50 leden te doen tellen. Alleen de fractie van de V.V.D. liet het „tegen" horen, nadat haar aanvoerder Prof. Mr. Oud tegen de inhoud van de beide voorstellen zelf weinig overtuigende bezwaren had aangevoerd. Minister Beel had het dan ook niet moeilijk by zijn verdediging. Trouwens, sinds de mislukking in 1952 van de toen al ondernomen pogingen om de beide Kamers 50% talrijker te maken, is de wenselijkheid daarvan alleen nog maar duidelijker aan de dag getreden. De noodzaak voor diverse volksvertegenwoordigers tot deelneming aan internationale, zowel parlementaire als andere, samenkomsten is allengs nog toegenomen en insgelijks de wenselijkheid om over een grotere parlementaire bezetting te beschikken met het oog op een doeltreffender werkverdeling. Nu dit keer in de ontwerpen de steen des aanstoots van een bepaling omtrent de mogelijkheid van stemoverdracht ontbrak, zijn zij er glad doorgegaan.

De gevallen beslissing acht ik juist. Maar al moge ik dan niet gevoelen voor de daartegen door Mr. Oud gevoerde oppositie, met zijn principiële kritiek op wat hij noemde het tot stand brengen van „Grondwetsherziening bij mootjes" had hij m.i. gelijk. Dit is inderdaad slechts klein stukwerk. Zeker, blijkens het in 1954 voltooide lijvige rapport van de staatscommissie-v. Schaik bestaat er omtrent de oplossing van allerlei daarin ook aangeroerde constitutionele vraagstukken dusdanig verschil van inzicht, dat bereiking van de bij behandeling in tweede aanleg door de na ontbinding nieuw gekozen Kamer vereiste 2/3 meerderheid uitgesloten lijkt. Niettemin blijft nog genoeg over, dat een meer algemene Grondwetsherziening, met goede kans op succes zou rechtvaardigen. Daarvoor dient dan echter zulk een revisie reeds bij de vorming en het optreden van een Kabinet op het verlanglijstje te staan.

De sinds een aantal jaren reeds door verschillende Kabinetten t.o.v. van Grondwetswijziging aangenomen al te gematigd onverschillige houding is er mede schuld aan, dat het door Mr. Oud gelaakte stelsel van Grondwetsherziening, ingang kon vinden.

Het in 1956 aan het bewind komende Kabinet zal goed doen met van stonde af aan bereidheid te tonen, om dat recept niet langer te willen toepassen en om nuttig gebruik te willen maken van de waarlijk niet te onderschatten arbeid door de commissie-v. Schaik verricht.

P. Valkenburgh

DE TEERLING GEWORPEN

> „Das Programm glücklich zu werden ist nicht zu erfüllen; doch darf man — nein, kann man — die Bemühung es irgendwie der Erfüllung näher zu bringen, nicht aufgeben.
>
> S. Freud, Das Unbehagen in der Kultur.

„Wij staan voor de Rubicon. De nieuwe wereld ligt voor de Nederlandse jeugd. Zal zij de teerling werpen?"

Op deze vraag, waarmee prof. en mevrouw Wertheim hun belangrijke boekje „De mensheid op avontuur" besluiten, is natuurlijk niet zo direct een antwoord te geven. Dit wordt van de lezer ook niet verwacht. Veeleer houdt deze vraag een aansporing in om zelf onze plaats te bepalen. Het is een uitdaging in de zin van: wat hebt ge op ons betoog te zeggen? Wat stelt ge er tegenover? En deze uitdaging — waarvan trouwens het gehele boekje doorlopend getuigt — wil ik gaarne aanvaarden. Echter niet om mij tegenover prof. Wertheim te plaatsen — daarvoor sta ik uiteindelijk toch te zeer aan zijn zijde. Maar om enkele problemen die hij heeft aangesneden wat zorgvuldiger te overwegen en zodoende tot een scherper en naar mijn gevoel ook concreter grondslag te komen, waarop een ontmoeting tussen „Oost" en „West" tot vruchtbare resultaten kan leiden.

Ik wil dit doen in de volgende aantekeningen.

I. *Het Westen*

De geestesgesteldheid, zoals die zich gedurende de afgelopen veertig jaren in West-Europa heeft ontwikkeld, biedt op het eerste gezicht weinig perspectief voor een hoopvolle toekomst.

Tekenend voor het moderne levensgevoel, dat kan worden aangeduid met de termen „ondergangsstemming", „pessimisme", zijn de voortbrengselen van de moderne litteratuur en filosofie, ik behoef slechts te herinneren aan de namen van b.v. Kafka, Lawrence, Huxley, Orwell, Koestler, Jaspers, Camus.

Deze trieste ontwikkelingsgang is voor verschillende interpretaties vatbaar. Prof. Wertheim ziet er vooral een angst voor het nieuwe in, een afkeer van het andere, een twijfel aan de toekomst en daarmee

gepaard dus een sterke neiging om het oude dat men bezit, vast te houden. Nu behoeft conservatisme op zichzelf nog geen aanleiding te geven tot somberheid en ondergangsverwachting. Het doet dit wel, wanneer de oude waarden en levensvormen waar men zich aan vast klemt, hun dwingende zekerheid steeds meer verliezen en problematisch worden, hetgeen in West-Europa het geval is.

Enkele factoren die dit desintegratieproces bevorderen, zijn o.a.

1. de ontwikkeling van de moderne exacte wetenschap en het grondslagenonderzoek. 2. Het veelzijdig contact met andere, afwijkende levenspatronen tengevolge van de sterke uitbreiding van het communicatie-apparaat. 3. De diepgaande verschuivingen in de maatschappelijke structuur veroorzaakt door de industrialisatie. 4. Het falen van het socialisme om als inspirerende en cultuurvernieuwende kracht in West-Europa op te treden.

Terwijl nu de hieruit voortvloeiende gewijzigde omstandigheden een andere denkwijze en ook een andere aanpak vereisen, houdt men nog krampachtig vast aan allerlei tradities en denkgewoonten die vroeger zeer zeker juist en geschikt waren, maar dit thans niet meer zijn. Bovendien belet deze behoudzucht het open staan voor de ander of het andere waarmee men in aanraking komt. Het bemoeilijkt het luisteren naar de ander en verhindert het samenwerken — wat thans meer dan ooit een gebiedende eis is! Want in dat andere wordt een gevaar gezien dat het eigen beschavingsgebied bedreigt; het kan de oude vertrouwde maatschappelijke orde aantasten.

In dit tot afsluiting en verstarring neigende conservatisme schuilt ongetwijfeld een groot gevaar voor Europa en de wereld.

Men kan echter het cultuurpessimisme ook beschouwen als een overgang tot volwassenheid, waarvan het kenmerk is dat men zich van de mythe bevr-dt; althans zich het mythische in onze idealen — religieuze, sociale, ethische — bewust wordt en blijft. Het pessimisme gaat dan gepaard met het moeizame en pijnlijke proces waarin de mythe en tevens daarmee de illusie wordt overwonnen. Pijnlijk inderdaad voor al diegenen die te goeder trouw in hun idealen geloofden en deze nu als idealen — d.w.z. als onbereikbaar — hebben leren doorzien. Soms op zo'n hardhandige wijze, dat ze een psychische schok hebben gekregen en deze niet te boven kunnen komen. Degenen dus wier God faalde.

Met deze ontluistering — die zeer wel een herwaardering kan inhouden! — van de mythe kan evenwel ook de weg worden vrij gemaakt voor een nieuwe waardebepaling. Immers de mogelijkheid is nu aanwezig dat een nieuw vrijheidsbesef baanbreekt. Het inzicht name-

lijk dat het alleen onze eigen werkzaamheid is die aan iets nieuws vorm en inhoud kan geven en daarbij dan niet meer steunt op een of andere mystieke Idee of verborgen Hoger Beginsel. Ik meen dat de kiemen van deze ontwikkeling in ons Westen aanwezig zijn en een aspect vormen, dat niet verwaarloosd mag worden.

II. *Het Oosten*

Tegenover de somberheid van het Westen, stelt prof. Wertheim de opgewektheid van het Oosten.

Helaas ken ik het Oosten — Azië en Oost-Europa — niet uit eigen ervaring. Wat ik er van weet uit couranten, tijdschriften, boeken en een enkel persoonlijk gesprek, doet mij echter een beetje huiverig zijn voor dit optimisme. Want al leeft heel Azië in een koorts van verwachting en al treden daar diepgaande wijzigingen op, ik kan de indruk niet van mij afzetten dat dit Oosten nog vrijwel geheel in de sfeer van de mythe leeft, en geestelijk niet voldoende bij machte is om de factoren welke die veranderingen bewerkstelligen, te verwerken. Ik vraag mij dan ook af, of op het toekomstgeloof dat nu het Oosten kenmerkt, en dat mij sterk herinnert aan het 19e eeuwse Europese optimisme, nog eens een terugslag zal volgen.

Het is voor mij dus een open vraag of de periode waarin het Oosten zich bevindt inderdaad iets nieuws aan de wereld te brengen heeft, dan wel of het een soort stadium is zoals West-Europa reeds in de vorige eeuw beleefde. Is dit laatste het geval, dan lijkt mij onze afgunst op het levenslustige Oosten niet anders dan voort te spruiten uit heimwee naar de negentiende eeuw met z'n verering van de techniek, het jeugdige socialisme en de eerbied voor de onbeperkte mogelijkheden van de wetenschap, waarbij de mogelijkheid van een wetenschappelijke „Brave New World" over het hoofd werd gezien.

Nog meer twijfel ik aan het nieuwe van het Oosten, als ik zie hoe daar een oplaaiend nationalisme een goede verstandhouding met de westelijke wereld bemoeilijkt. Waar wij thans alle moeite moeten doen om het nationalisme, in ieder geval in z'n meest extreme vormen, te overwinnen, komt het me tegenstrijdig voor dit nationalisme in Azië — of Oost-Europa — juist als onderdeel van het nieuwe te beschouwen.

Nogmaals: dit zijn slechts enkele — hoogst onvolledige — indrukken.

III. *Het avontuur*

De alles beheersende vraag waar het om gaat — en waarop prof. Wertheim voor mijn gevoel te weinig de nadruk legt — luidt: hoe kunnen de moeilijkheden en tegenstellingen waar wij heden ten dage vóór staan, opgelost worden zonder dat daarbij van de oorlog gebruik gemaakt wordt?

Want in onze tijd is het krijgsbedrijf met atomaire, biologische en chemische wapens te destructief geworden om er nog gunstige resultaten van te verwachten. Het geweld kan de chaos slechts vergroten, de vraagstukken ingewikkelder maken en het leed verergeren, zodat het steeds onmogelijker gaat worden om overwinnaar van overwonnene te onderscheiden.

Hieruit volgt dat de politiek die in onze tijd nagestreefd dient te worden, een vredespolitiek moet zijn. Dat wil zeggen een politiek die niet slechts de vrede als een ver verwijderd doel tracht na te streven, doch een politiek die duidelijk en welbewust de vrede als uitgangspunt kiest.

Gaan we echter de huidige politiek onderzoeken, dan bemerken we dat deze zich in het geheel niet aan bovenstaande eis houdt. De politici behandelen de A-, B-, C- en H-wapens zoals zij altijd met nieuwe wapens gedaan hebben: ze worden ingepast in het traditionele schema van de machtspolitiek. Dit kan ook moeilijk anders wanneer we bedenken hoe de huidige politiek georganiseerd is.

De politieke leiders immers, moeten alleen reeds uit hoofde van hun functie — ik denk dus nog niet eens aan eigenbelangen enz. — de tegenstellingen zo scherp mogelijk voorstellen, de verschillen zo groot mogelijk doen uitkomen, omdat ze hiermee het bestaan en dus ook de verdediging van hun organisatie — partij, staat e.d. — kunnen rechtvaardigen.

De hieruit voortspruitende machtsstrijd, die binnenlands tussen de politieke partijen door verschillende omstandigheden gematigd wordt, kan in ongeremder mate en in veel rauwer vormen plaats vinden in de internationale statenchaos, waar de wet van het oerwoud nog niet veel aan geldigheid heeft verloren.

Door gebruik te maken van alle ten dienste staande middelen van de communicatie-wetenschap en massapsychologie, kan de publieke opinie op ontstellende wijze beïnvloed worden en rijp gemaakt voor de oorlogvoering. Hoe dit geschieden kan, daarop geeft Hitlers „Mein Kampf" een onverbloemd antwoord en het is in dit opzicht dus bijzonder eerlijk.

Omgekeerd, steunt de aldus bewerkte openbare mening de leidende functionarissen maar belet hen ook zich ver te verheffen boven het peil van hun kiezers of aanhangers, wat voor het ontwikkelen van een grootse visie juist noodzakelijk is.

Men kan het demonische van deze wisselwerking inzien, door te bedenken dat precies dezelfde weg gevolgd wordt bij de tegenstander. Daar geschiedt de oorlogsvoorbereiding volgens een zelfde schema.

Hoe moeten we hier nu bovenuit komen?

Ik meen dat er in de wereld reeds verschillende tendenties werkzaam zijn die de noodlottige grenzen trachten te doorbreken. Het is onze taak hieraan steun te verlenen.

a. Een eerste heilzame invloed gaat uit van de wetenschap. Ten eerste omdat de wetenschap een band vormt die de landen sterker samenbindt dan wel eens gedacht wordt. De wetenschap kan aldus een van de middelen zijn om een redelijker wereldsamenleving te bereiken. Ten tweede is de wetenschappelijke denkwijze in staat vrijer en kritischer te staan tegenover allerlei aangelegenheden, óók politieke. Dat de wetenschap alléén echter — nog? — niet toereikend is om politieke en maatschappelijke vraagstukken op te lossen, zij hier volmondig erkend. Maar het onbevangen denken waaraan juist nu zo'n grote behoefte bestaat, kan de wetenschap wel leveren, althans een streven ernaar bevorderen.

b. In de tweede plaats moge ik wijzen op de door de UNESCO georganiseerde discussies over de „Unity and diversity of Cultures", waarvan de verslagen zijn verschenen onder de titels „Humanism and Education in East and West", en „Interrelations of Cultures". Vertegenwoordigers uit Aziatische, Europese en Amerikaanse landen wisselden hier van gedachten over principiële vragen betreffende opvoeding, godsdienst, ethiek enz.

Het zou wenselijk zijn, indien dergelijke gesprekken op groter schaal plaats vonden en dat daar dan vooral ook jongeren uit Oost en West aan konden deelnemen, om op deze wijze meer begrip van elkaar te krijgen en zo te trachten het verleden te boven te komen en gezamenlijk een nieuwe basis te zoeken om op voort te gaan. De jongeren immers, het is al zo vaak gezegd, staan nog open voor verschillende mogelijkheden en hebben de kans dus om het wantrouwen en de vrees, die door de generaties heen, zijn gegroeid te overwinnen.

Een neutraal land, bijvoorbeeld India of Zweden, zou hiertoe een eerste stoot kunnen geven.

Aan dit soort pogingen zitten vooral in het begin grote moeilijk-

heden vast. Want het hiermee verbonden doorbreken en overschrijden van de grenzen van de gemeenschap waartoe men behoort, wordt door die gemeenschap als ongepast beschouwd. De gemeenschap remt en tracht deze activiteiten aan banden te leggen, zeker in een periode als de „Koude Oorlog". En het verzet hiertegen, want daar komt het uiteindelijk op neer, wordt in de grond van de zaak door die gemeenschap als opstandigheid beschouwd en als leed ervaren, terwijl toch het omgekeerde de bedoeling is: de samenleving voor een atomaire oorlog te behoeden, en de krachten die nu verspild worden om de tegenstellingen levend te houden, aan te wenden voor het gemeenschappelijk doel: van onze verscheurde wereld nog iets te maken.

Veel uit het bovenstaande leent zich op verschillende wijzen tot verdere uitwerking. Ik hoop echter toch mijn eerste reactie op het boek van de Wertheims zo bondig en duidelijk mogelijk te hebben weergegeven.

KORT BESTEK

Katoen en horigheid

De Tsjechen leveren wapens aan Egypte; zij deden dat vroeger aan Israël. Evenzo leverde Engeland Shermantanks aan Israël en Centurions aan Egypte. Frankrijk leverde aan beide partijen en ook Amerika deed het. So what?

Dit. Waarmee zal Egypte zijn wapens betalen? Gedeeltelijk met de katoen die Engeland niet langer wenste af te nemen. De langvezelige egyptische katoen van de Nijlvallei is de beste ter wereld, maar na de Suez-kwestie en de ontruiming van zijn bases daar wil Engeland ze niet meer hebben. Engeland was de grote afnemer, maar het heeft de machines die op de langvezelige katoen waren afgesteld nu ingesteld op de kortvezelige Sudan-katoen. Want sinds Egypte zich zelfstandig maakte moest nu de Sudan worden geworven.

Amerika nam óók egyptische katoen af, in kleinere kwanta, het heeft zelf genoeg. Alleen voor het fijnere werk, als betere regenjassen, parachutes en autobandencanvas werd betere katoen gekocht.

Beide landen staakten de afname ofwel, wilden nog alleen afnemen onder voorwaarde die Egypte niet beliefden omdat het overgevoeligheid als pas „bevrijd" land, er horigheid in zag. Frankrijk wil wel kopen maar wenst met parfum en dranken te betalen en die hebben ze aan de Nijl niet zo broodnodig. Dar zit de jonge staat dus, met grote plannen maar met nog veel meer onverkoopbare katoen, die altijd circa 85% van zijn hele uitvoer is. Daar komt bij dat de oogst van 1.461.000 balen tot 1.598.000 was gestegen.

En nu komt, afschuwelijk genoeg, de andere kant katoen koper. Pardon, zo zegt onze krant het niet. Die laat ons schrikken door te vertellen dat het Sovjet-blok nu wapens komt leveren; zij keert het even om. De nederlandse pers, die in October 1955 begint met zijn verontrusting over tsjechische wapenleveranties te uiten, blijft merkwaardig zwijgzaam over de economische achtergronden van het geval. *Hinter dem Eisernen Vorhang,* dat is de duitse bewerking van *News from behind the iron curtain,* het zwartste, anti-roodste blad dat bestaat, uitgegeven door het ultra-rechtse amerikaanse *Free Europa Committee* is hier duidelijker over. *Ausschlagebend ist wohl die Notwendigkeit, neue Absätzmärkte für Baumwolle, den Hauptausfuartikel des Landes, zu erschliessen, aber daneben wird der Wunsch wirksam, auch in wirtschaftlicher Hinsicht so wenig möglich von Groszbritannien abhängig zu sein.*

Het bericht van de wapenleveranties aan Egypte zou ons wat minder koud op het lijf gevallen zijn als de pers ons beter voorbereid had. Al van December 1953 tot Maart 1954 bereisde een egyptische handelsdelegatie het hele Sovjetblok af, op zoek naar middelen om van de katoen af te komen. Om te kunnen leven!

Nu zijn in 1955 overeenkomsten met nieuwe afnemers gesloten en oude contracten vernieuwd. Polen koopt katoen en zal met machines, kolen, spoorwegmateriaal, fietsen, verfstoffen enz. betalen. Oost-Duitsland met optiek, precisiewerktuigen en chemicaliën. Roemenië met vee, vlees, vruchten, oliederivaten, glas en houtwaren. Hongarije met voortbrengselen uit de zware industrie; het zal o.a. een brug over de Nijl bouwen. China koopt en betaalt in dollars, Tsjecho-Slowakije betaalt met zijn industrieproducten. En dat zijn nu eenmaal sinds jaar en dag o.a. . . . . wapens. Van erg ver voor de rode tijd.

Goed, die Tsjechen zullen ook een schoenfabriek en een gummifabriek in Egypte stichten, maar de wapens doen het hem. Als er eenmaal honderd kisten geleverd zijn, dan zal er service en nabestelling op moeten volgen. Men richt zijn militaire macht er helemaal naar in.

Dat is niet alleen zo met wapens, maar daar spreekt het wel het sterkst. De wapenleveranties openen vele nog licht sluimerende ogen voor het feit dat het Westen bezig is een relatie te verliezen. De onrust in het Westen is zeker niet voornamelijk zorg voor Israël, al wordt zij graag als zodanig getoond. Als het Westen zorg heeft dan is dat, omdat Egypte, geen andere kopers voor zijn uitvoerproducten vindende, het hekje naar de andere kant overgeklommen is. Naar de concurrentie. Sir Anthony liet zijn spijt duidelijk merken in de waarschuwing die hij begin November in de Guildhall uitsprak voor de arabische landen. Jullie lopen gevaar, zei hij, met al die handel „in het communistische wereldrijk op te gaan". Dat is een beheerste uitdrukking voor: „wij zijn jullie kwijt". Eden is dan ook wel tot het een en ander over Israël bereid. . . .

Het zou kunnen zijn dat het Westen Egypte al kwijt *is*. Niet zozeer aan het communisme, dat zou een vergissing zijn, niet eens, economisch, aan het Sovjetblok, maar cultureel en emotioneel aan. . . . het Oosten. Als Egypte op de Bandungconferentie rondloopt met zijn katoenzorgen zegt Tjoe en Lai: als alle Chinezen een klein stukje katoen kopen, dan zijn jullie uit de brand. Deze toon is veel belangrijker dan het feit zèlf, dat China inderdaad voor een waarde van 8 miljoen pond aan katoen gekocht heeft.

Israël is het enige midden-oostelijke land dat nog op het Westen

georiënteerd is; als er oorlog komt is dit een feit dat niet uit het oog verloren mag worden. Intussen is opmerkelijk (onrustbarend zullen sommigen zeggen) dat ook het israëlische handelsverkeer met de sovjetlanden toenam. Van 1953 tot 1954 steeg de export naar deze landen van 2 miljoen tot 4.4 miljoen en de import in Israël uit het sovjetgebied van 2.4 miljoen in 1953 tot 6.9 miljoen in 1954. Onlangs kwam een nieuwe ruilovereenkomst tot stand van ruwe olie en benzine tegen citrusvruchten en bananen. Zou het Sovjetblok belang hebben bij oorlog tussen beide connecties? Zo'n oorlog zou de ontwikkeling der betrekkingen slechts storen.

Intussen mag men wel bedenken dat het Sovjetblok niet alleen met arabische landen zijn handel uitbreidt. In miljoenen dollars steeg van 1953-1954 de export van de zeven landen van het blok naar Argentinië en Brazilië van 35.7 tot 125.7. Naar Canada van 0.5 tot 6.1 miljoen dollar.

Wat er ook gebeuren gaat in het midden-oosten, wapenleveranties zullen nooit meer zijn dan een aanleiding voor strijd en de Verenigde Naties zullen nooit meer zijn dan toeschouwers. De V.N. maakten in 1947 hun resolutie van verdeling voor Palestina maar konden de oorlog van 1948 niet tegenhouden. Zij konden ook niet verhinderen dat de wapenstilstand van 1949 andere grenzen legde dan die van hun resolutie. Ook niet dat Engeland, Amerika en Frankrijk die grenzen in 1950 garandeerden.

De kleine regeerders zullen zich misschien in hun zelfvertrouwen of in hun wanhoop laten gaan, de soldaten zullen zich als steeds laten gebruiken, maar de Grote Belangen zullen bepalen wanneer er oorlog komt. En hoe.

Intussen is er één aspect dat mij van grote pikanterie lijkt. Het „westerse" land dat de grootste goodwill bij de arabische staten heeft is Spanje. Spanje levert óók wapens aan Egypte. Spanje is bezig horig te worden aan de Verenigde Staten en wordt met name door dit land bewapend. Zal Amerika, los van Engeland, ongenoegen riskeren met Frankrijk, trachten via Spanje reçu te blijven in Noord-Afrika en het Midden-Oosten? Als dat de bedoeling is zal interessant zijn te zien wat het jegens Israël zal doen.

Studentenbeurzen

Wij zeggen niets nieuws met de bewering dat de Universiteit, en dus de Maatschappij zelf, tegenwoordig niet meer functioneren kan zonder steun van het Rijk, ook aan een aantal studenten.

Een overzicht van de desbetreffende cijfers, zoals o.a. gepubliceerd in de „O.K.W.-Mededelingen", no. 35, 19de jaargang, 29 September 1955, blz. 556, leert dan ook dat de uitgaven daarvoor sinds de oorlog steeds stijgende zijn om op de begroting '56 een bedrag te bereiken van *f* 4.717.400,—, laten we royaal zijn en zeggen: rond *f* 5 millioen. Oftewel 0.6% van de begroting voor O.K.W., die zelf 11.7% uitmaakt van de gehele begroting. Tegenover — dit terzijde — 20.4% voor Defensie.

Een heel bedrag, die 5 millioen gulden. Maar is het nu ook genoeg? De vraag is te meer gerechtvaardigd omdat hier blijkbaar alles is opgeteld wat met enige goede wil onder het begrip student kon worden begrepen. Immers de beurzen aan eigenlijke studenten brengen het in diezelfde begroting niet verder dan *f* 2.603.000,—. We beknibbelen dus gans niet, wanneer we vaststellen, dat dit niet genoeg is niet alleen, maar dat het zelfs ver beneden de maat blijft. Beneden de Engelse maat namelijk.

In hun interessante studie „Professional People", Londen 1952, geven Roy Lewis en Angus Maude het vermoedelijk wel niet geheel overeenkomstige, maar toch zeker vergelijkbare cijfer voor hun land. Daar gaf, naar uit blz. 80 en de noot op blz. 90 blijkt, de staat voor de cursus 1951-'52 „state cholarships and awards" ten bedragen van 7½ millioen pond, of 75 millioen gulden. M.a.w. 15 maal zoveel. En dat terwijl de bevolking van het Verenigd Koninkrijk slechts ongeveer 5 maal zo groot is als die van ons land.

Een andere cijferreeks van iets later tijd geeft een nog beschamender beeld voor ons land. In 1953-'54 werden in Engeland 74.2% van de studenten „financieel gesteund" zowel uit staats- als uit particuliere fondsen (Times 9-6-1954, waar aan de officiële cijfers, gepubliceerd in Cmd. 9477 ontleend werd). We hebben hier nog geen rekening gehouden met steun van locale overheden.

En bij ons? De cijfers voor 1952-'53 leren, dat er toen 300 rijksbeurzen werden vergeven (en 2400 renteloze voorschotten, die echter wel tot op zekere hoogte als hulp, maar niet eigenlijk als steun kunnen worden gekwalificeerd). Rekenen wij er die niettemin, royaal en loyaal als we zijn willen, bij, dan krijgen we toch nog maar 2700 gesteunde studenten op een totaal aantal van 28.660 of nog geen 10% tegen de bijna 75% aan de overkant (Aldus in Statistiek van het Hoger Onderwijs: analyse van de groei van het aantal studenten, 1938-'52, blz. 5 en 14).

Het is waar, Engeland is leidend op dit gebied. Maar wij zien geen

reden, waarom wij het niet ook zouden zijn. De tijden dat Engeland als rijkste land buiten mededinging was, zijn lang voorbij.

Wij kunnen dus pas tevreden zijn wanneer de begroting van O.K.W. voor rijksstudietoelagen een bedrag zal uittrekken gelijk aan één vijfde van het Engels. Of m.a.w. een bedrag dat voor het vervolg dichter in de buurt van 15 dan van 5 millioen behoort te liggen. En wanneer ook hier in plaats van 10%, 75 % van de studenten financieel gesteund wordt.

Als wij zo matigjes voortgaan als tot dusver, raken we hopeloos achterop.

Burgerrecht

Op mijn reizen zeiden de mensen dikwijls tegen mij: „Amerika is erg gelukkig, dat het zoveel bezit, zoals z'n rijkdom, z'n natuurlijke hulpbronnen en z'n vele voordelen".

Als dit gezegd wordt geef ik me de moeite om te antwoorden: „De Verenigde Staten hebben dat niet per ongeluk".

In deze trant schrijft een man die het ver gebracht heeft, Henry G. Ritter, president van de *National Association of Manufacturers* en van de *Thomas A. Edison Inc.,* een stukje in *Burgerrecht.* Het is onvoorstelbaar hol van de frasen en het heet *in God We Trust,* een aandoenlijke titel die op het reclamestukje letterlijk in het geheel niet slaat.

Hij heeft het toch maar ver gebracht, die Ritter. Als U of ik het artikeltje hadden ingestuurd, zelfs bij *Burgerrecht,* wij zouden er nooit meer iets van gehoord hebben; men heeft het kennelijk aangenomen op het gezag van het succes van de schrijver. Ergens moet het begin van dit succes liggen en aannemelijk is, dat het op dezelfde wijze steunde op nog onverdiende goodwill. Wij bedoelen: wellicht is Ritter zijn carrière begonnen, voorgevende dat hij over tien dollar beschikte, terwijl het in werkelijkheid een kwartje was. En dan hard werken en op God vertrouwen, dan gaat dit als maar door.

Burgerrecht trof ons verder nog door een artikel van dr. mr. K. W. P. Klaassen: *Ons Recht op de Pijnbank.* Dat hebben wij nu *niet* gelezen. Omdat meneer Klaassen ons als publicist, maar dan negatief, zo in de oorlog interesseerde, toen hij er niet aan dacht om over het recht op de pijnbank te schrijven, interesseert hij ons *nu* niet meer.

EX LIBRIS

ROBERT L. HEILBRONER: *De Filosofen van het Dagelijks Brood. De levens, tijden en ideeën van de grote economische denkers.* Vert. d. J. E. Kuiper, H. J. Paris, Amsterdam, 1955.

De verschijning van *The Wordly Philosophers* van de Amerikaan Robert L. Heilbroner was een teken des tijds. Het boek geeft allereerst een overzicht in historisch perspectief van de stelsels der wetenschappelijke economen die de schrijver tot de belangrijkste rekent: Adam Smith, Malthus, Ricardo, de utopistische socialisten, Karl Marx, de economen van het Victoriaanse tijdperk, Thorstin Veblen, Keynes en Schumpeter, en laat zien hoe zij, van verschillende grondgedachten uitgaande, elkaar aanvulden.

Het stelsel van ieder dezer economische denkers wordt beknopt, maar helder en begrijpelijk, uiteengezet. Als handleiding bij het onderwijs in staathuishoudkunde op middelbare scholen is dit overzicht zonder twijfel van waarde.

Toch zijn deze hoofdstukken niet de belangrijkste. Belangrijker zijn die over de economische revolutie en over het vermoedelijke resultaat van de hedendaagse ontwikkeling.

Heilbroner verklaart het op het eerste gezicht merkwaardige verschijnsel dat zestig eeuwen schriftelijk vastgelegde geschiedenis voorbij moesten gaan vóór een „filosoof van het dagelijks brood" op het toneel verscheen Lang vóór de pharao's regeerden heeft de mensheid geworsteld met het probleem van het dagelijks onderhoud, en de eeuwen die sindsdien voorbijgingen hebben wijsgeren opgeleverd, mannen van wetenschap, politieke denkers, historici en kunstenaars, staatslieden bij honderden, — maar geen economen. Traditie en autocratisch gezag waren de beheersende factoren, en er was geen behoefte aan lieden die de organisatie van productie en distributie begrijpelijk en aannemelijk zouden maken. Eerst toen het systeem der vrije prijsvorming, met zijn winstmogelijkheden, zich ontwikkelde en het samenspel van de krachten der individuele begeerten de maatschappelijke productie ging richten, werd de wetenschap der economie geboren.

Heilbroner beschouwt de vrije prijsvorming als het wezen van het kapitalisme. Maar de verschijnselen wijzen er, allereerst in de Verenigde Staten van Amerika, op, dat het tijdperk van het zelfstandige, zichzelf besturende kapitalisme, ten einde loopt. Stagnatie is de dood van het particuliere kapitalisme, en de regeringen worden in toenemende mate genoodzaakt tot investeringen, die telkens omvangrijker worden. Om het bewapeningsplan te doen slagen heeft de Amerikaanse regering in acht en veertig gevallen omvangrijke particuliere bedrijven moeten overnemen. Ook voor de vredesproductie geldt dat zij gevaar zou lopen te stagneren wanneer de regeringen zich als belegger zouden terugtrekken. De gemiddelde jaarlijkse bedrijfsinvesteringen bedragen in Amerika vijftig miljard dollar; het zou zonder regeringshulp niet mogelijk zijn, dit vol te houden.

Dat betekent planning op telkens nieuwe gebieden, planning op initiatief en onder leiding van de regeringen, d.w.z. toenemende beperking van de vrije prijsvorming, beperking van de vrijheid van de particuliere producent. Zo groeit de mogelijkheid van een economisch neo-feodalisme, het gevaar van een nieuwe slavernij.

De verschijning van dit zeer be-

langrijke boek is, als gezegd, een teken des tijds. In Amerika zien we het particuliere kapitalisme zich tot staatskapitalisme ontwikkelen, de economie van Rusland is reeds staatskapitalistisch. De problemen die hieruit kunnen ontstaan zijn nog niet te overzien. Vast staat, dat ze in afzienbare toekomst het lot van de wereld zullen bepalen.

Het boek van Heilbroner behoort in Amerika tot de best sellers, en verdient dit. De Nederlandse vertaling is, ondanks enkele feilen en drukfouten, een aanwinst.

D. M. G. Koch.

ALER, JAN In de omgang met Pos 623
ANDO, ICHIRO Gedichten (van een Japans dichter in het Engels) . . . 221
BASTET, FRÉDÉRIC Gedicht 572
BEDLAM, LEOPARD Gedicht 180
BEERLING, *R. F.* Philophus militans (over H. J. Pos) 616
— Macht als werkelijkheid 706
BRANDT, WILLEM Gedichten 270
CAMPERT, REMCO Een morgen van liefde 181
CASPEL, PAUL VAN Gedichten 573
CHARLES, J. B. Het paradijs (gedicht) 1
— De bomen (verhaal) 650
— (met A. ROMEIN-VERSCHOOR) De griffel over en weer 70
COLMJON, GERBEN Het mysterie van Jeanne d'Arc 227
DOMMISSE, HANNEKE Bloemrijke herdenking 116
DONKER, ANTHONIE Brieven over het doden (gedicht) 144
— Twee minuten stilte (gedicht) 321
— Spiegelschrift der zee (gedicht) 385
— In memoriam M. V. (gedicht) 481
— Impressies van problemen en perspectieven in de West:
I Curaçao 393
II Suriname 482
— Een schim (gedicht) 673
DONKERSLOOT, N. A. Rede, uitgesproken op Westerveld, op 29 Sept. 1955, bij de begrafenis van Dr. H. J. Pos 612
ENGELMAN, JAN Arnhemse psalm (gedicht) 193
GRANBERG, L. F. A. In memoriam H. C. A. (gedicht) 353
GREWEL, *F.* De Februaristaking 74
INSIDER De tramstaking 340
JONCKBLOET, ANTON Overberg (romanfragment) 90
HELDER, SAKE Gedichten 646
HELMAN, ABERT Kerk en kolonialisme 272, 370
— De zweep en de tol (verhaal) 632
HUBER, NOODT, U. Het einde van een theorie (over Toynbee) . . . 133
KAN, WIM Kaarsje-Klokje-Kerkje 111
KERCKHOVE, REMY VAN DE Verzen 546
KEULS, H. W. J. M. Verzen 129
KIEF, FRITS Romeins „Dialectiek van de vooruitgang en het Russische voorbeeld" 354
KOK, A. Gedichten 701
KOOI, F. VAN DER Droom van een gepensionneerde 213
— De vervulling 575
— Gedachte aan de dood 696

KRUITHOF, C. Vers 179
KUYPERS, JULIEN Ondergrond van de Belgische schoolkwestie . . . 428
LAST, JEF Afgodendienst 413
LOESER, NORBERT De ontwikkeling van het operalibretto 145
MAKK, J. J. Is er weer een Nederlandse heilige in de maak? 473
MARLE, A. VAN Blanke mythe 593
MAY, LIZZY SARA Gedichten 65
— Parijse blues (gedichten 558
MEULEN, S. G. VAN DER Gedichten 426
MINDERAA, P. P. N. van Eyck 200
MOK, M. Gedichten 85
MULISCH, HARRY Broeder kanker 331
PLESSNER, H. De zaak Schlüter 463
PLUVIER, J. M. Zeven jaar Pakistan 235
POS, H. J. Augustinus en de wijsbegeerte 35
PRINS, SONJA Gedichten 159
RAALTE, E. VAN Voor de verkiezingsdageraad 715
REDACTIE Kort Bestek: 57, 119, 186, 254, 310, 378, 476, 538, 602, 667 727
— Met steek en degen 247
— Hendrik Josephus Pos 545
— Ter herdenking van Hendrik Josephus Pos 609
REDEKER, H. Uit het leven van Dèr Mouw 29, 265
RESINK, G. J. Gedichten 657
REULING, JOSINE Begrafenis 279
REVIS, M. Rhapsodie bij een tweesprong 446, 505
REYNDERS, DAVIDA De metserstraat 43
ROMEIN, JAN, Toynbee: kritiek en waardering 138
— Toespraak (tot Bruno Becker) 306
— Het einde en een begin (A. A. Conferentie) 366
ROMEIN-VERSCHOOR, A. Nederlands proza 533
— Karakter en cultuur van de Nederlanden 677
— (met J. B. CHARLES) De griffel over en weer 70
ROST, NICO Ontdekking der realiteit in West-Duitsland 298
— Gesprek over Adam Mickiewiez 659
A. K. ROTTIERS Verzen 674
SABLONIÈRE, MARGRIT DE De rassenproblemen in Zuid-Afrika . . . 586
SCHEFFER, W. Angst, atoombommen en bescherming 560
SCHOTMAN, JOH. W. Gedichten 364, 442
SCHULTE NORDHOLT, J. W. Brief uit Amerika 460
SLUIMERS, B. De A. A. Conferentie te Bandung 528
SOEDJATMOKO De herziening van het handvest der Verenigde Naties 165
— De crisis in de Indonesische cultuur 322
STAPPEN, ELISABETH VAN Gedichten 295

SUYS, J. Vrede en ideologie 12, 96
— Op de vredesweg 550
TERPSTRA, CHRISTIAAN Lest we forgot (gedicht) 257
TOLHOEK, H. A. Gevaren van atoomwapenen 570
VALKENBURGH, P. De teerling geworpen 721

BESPROKEN BOEKEN

AAFJES, BERTUS Morgen bloeien de abrikozen 191
BOEKET VOOR BETJE EN AAFJE (zie: H. Dommisse, Bloemrijke herdenking) 116
BRAASEM, W A. Moderne Indonesische Literatuur.
GIEDEON, S. Ruimte, tijd en bouwkunst 316
HART, W. A. 't Critisch commentaar op een specifiek Duits militarisme 191
HEILBRONER, R. L. De filosofen van het Dagelijks Brood 732
HOYACK, LOUIS De Philosophie der Verveling 126
JERUSSALIMSKIJ, A. S. Die Aussenpolitiek und die Diplomatie des deutschen Imperialismus 589
LETTERLUST OP KIPPENRUST 64
MELLINK, A. Het Europese socialisme in de 19e eeuw. Friedrich Engels 671
MENDE, TIBOR L'Asiè du sud-est entre deux mondes 61
NEUMANN, ERICH Diepte-psychologie en nieuwe ethiek 62
— Diepte-psychologie en de ontwikkeling der religie 190
NOORDELOOS, P. Cornelius Musius, pater van St. Agatha te Delft, humanist/priester martelaar (zie J. J. Mak: Is er weer een Nederlandse heilige in de maak?) 473
OEGEMA VAN DER WAL, TH. Over psychologie en persoonlijkheid . . 317
— Practische kleurenpsychologie 255
OLDERBOURGS Abriss der Weltgeschichte 127
OVERZEE, P. VAN Het moderne Humanisme 384
PINKHAM, LUCILE William III and the respectable revolution 126
PRAKKE, J. Multatuli in Drenthe 64
PRÊTRES-OUVRIÈRS, LES 542
ROMEIN, JAN Aera van Europa 125
RUSSELL OF LIVERPOOL, LORD De gesel van het hakenkruis 315
SCHILLER, A. ARTHUR The formation of federal Indonesia 1945—1949.
SEYS, B. A. De Februari-staking (zie: F. Greevel: de Februaristaking) . 74
SPIGT, P. De ballingschap van Multatuli 63
STAVERMANN, O.F.M., M. Buitenkerkelijkheid in Friesland 606
UNIVERSITEIT EN HOGESCHOOL 543
WERTHEIM De mensheid op avontuur (zie: P. Valkenburgh: De teerling geworpen) 721
WETENSCHAP EN SAMENLEVING, APRILNUMMER 383
WOLFF, SAM. DE Voor het land van belofte 319

ENKELE NIEUWE UITGAVEN IN DE WERELD-BOOG REEKS

In flexibele band van Ap. Dekkers. Formaat 19 × 12 cm.

67 *J. H. Pestalozzi:*

Brieven over de opvoeding van het jonge kind

Uit het Engels vertaald door D. Janssen. Met een woord vooraf van Mevr. C. Philippi-Siewertsz van Reesema. 155 blz.

68 *Guenther, Prof. Dr Konrad:*

Het leven der dieren

Vertaald en met de nieuwste inzichten der wetenschap in overeenstemming gebracht door Rinke Tolman. 128 blz.

69 *Mörike, Eduard:*

Mozart op weg naar Praag

De beroemdste novelle van deze Duitse dichter en romancier over de componist van 'Don Giovanni'. Vertaling mevr. R. Wiessing-de Sterke. 84 blz.

70 *Kloosterman, Dr G. J.:*

Over bevalling en geboorte

Vlot en voor ieder begrijpelijk behandelt de deskundige schrijver de problemen der aanstaande moeders, mede in verband met het vraagstuk der pijnloze bevalling. Met 3 afb. 104 blz.

71 *Tucholsky, Kurt:*

Kasteel Gripsholm

Het verhaal van een zomerliefde in Zweden, het land waarheen deze scherpe satiricus vluchtte. Vertaling Per Olafson. 144 blz.

72 *Boom, Dr A. van der:*

Scheppen en Schouwen

Zes kunsthistorische essays. Met 7 afb. en een plattegrond van de kathedraal van Reims. 154 blz.

73 **De Duizend en één Dag. 1e deel**

Gelijk de oorspronkelijke uitgave zal ook de Wereld-Boog-editie van deze Oosterse verhalen vijf delen beslaan. Vertaling C. F. v. d. Horst. Eerste deel. ± 146 blz.

74 *Dr A. K. Evrard:*

Korte inleiding tot de geschiedenis der psychiatrie

Van het geloof aan heksen en bezetenheid tot aan de moderne opvattingen inzake geestesziekte. 107 blz.

75 *Paul Gallico:*

De Liefde van de zeven Poppen

Een nieuwe vertelling van deze bekende auteur, geschreven naar het thema van de veelbesproken film 'Lili'. Vertaling T. Lau. 120 blz.

76 *Dr W. E. van Wijk:*

Onze kalender

Het ontstaan en de ontwikkeling van de tijdrekening en van de huidige kalender. Met twaalf kaarten en register. 160 blz.

77 **Vijftien Huwelijkse Vreugden**

Een schalks geschrift uit de Middeleeuwen, dat verhaalt van de ondeugden der vrouwen. Vert. en inl. Prof. Dr. J. Tielrooy. xviii en 121 blz.

78 *Jan van Lumey:*

Narcissus

Een kernachtige studie over de oorsprong der mythen en van het mysterie der zelfbespiegeling in het bijzonder. 107 blz.

79 *Henri A. Ett:*

Verjaard briefgeheim

Het toevallig gevonden archief van B. Huydekoper opent een onverwacht fris uitzicht op onze XVIIIe eeuw. ± 160 blz. Verschijnt in Januari 1956.

80 *Dr H. G. W. van der Wielen:*

Doel en wezen der Volkshogeschoolbeweging

De geschiedenis van 25 jaar volksontwikkeling. ± 144 blz.
Verschijnt in December 1955.

VERKRIJGBAAR IN IEDERE BOEKHANDEL

WERELD-BIBLIOTHEEK

Amsterdam — Antwerpen

DE KRONIEK VAN KUNST EN KULTUUR

herdenkt in No. 10 van deze jaargang het feit dat twintig jaar geleden het eerste nummer van dit maandblad verscheen.

Dit dubbel-nummer zal een herdruk bevatten van belangrijke artikelen uit de jaargangen van 1935 af. Deze bondige cultuurkroniek van twintig bewogen jaren is beschikbaar voor f 2,90

NIEUWE ABONNÉ'S PER 1 JANUARI 1956 KRIJGEN HET NUMMER GRATIS TOEGEZONDEN.

Verkrijgbaar in de boekhandel

UITGEVERIJ CONTACT-AMSTERDAM

BANDEN JAARGANG 1955

Evenals voige jaren wordt ook thans weer een losse band met bestempeling verkrijgbaar gesteld voor hen, die de losse afleveringen van dit tijdschrift tot een gebonden boek willen verenigen. De prijs van deze stevige linnen banden bedraagt *f* 1.60 (België fr 22.50). Bestellingen dienen voor 31 Januari 1956 schriftelijk opgegeven te worden aan uw boekhandelaar of aan een der beide administratieadressen van de Wereldbibliotheek N.V.

VORIGE JAARGANGEN

Er is nog een aantal volledige jaargangen van 1953 en 1954 beschikbaar van het tijdschrift De Nieuwe Stem. De prijs bedraagt *f* 12.— (fr 180.—) inplaats van *f* 18.— (fr 275.—) en voor de leden der W.B.V. prijs f 10.— (fr 150.—) in plaats van f 15.— (fr 225.—) per compleet stel afleveringen. Tezamen 736 blz. tekst. Er worden in deze afleveringen tal van belangrijke onderwerpen op het gebied van letteren en kunst, politiek en cultuur behandeld.